

KARELIA-AMMATTIKORKEAKOULU
Liiketalouden koulutusohjelma

Katariina Susi

LAPSEN KUULEMINEN TUOMIOISTUIMESSA

Opinnäytetyö
Elokuu 2013

OPINNÄYTETYÖ
Elokuu 2013
Liiketalouden koulutusohjelma

Karjalankatu 3
80200 JOENSUU
050 260 6800

Tekijä

Katariina Susi

Nimeke

Lapsen kuuleminen tuomioistuimessa

Tiivistelmä

Lapsen kuuleminen tuomioistuimessa tapahtuu sosiaalitoimen tekemän olosuhdeselvityksen yhteydessä, jossa lapsen mielipidettä ja tahtoa tiedustellaan hienovaraisesti ja lapsen ikä ja kehitystaso huomioon ottaen. Lasta voidaan kuulla tuomioistuimessa henkilökohtaisesti, mikäli lapsi itse siihen suostuu ja se on painavien syiden perusteella asian ratkaisemisen kannalta oleellista. Lapsen puhevaltaa käyttää lapsen ohella tai sijasta hänen huoltajansa tai hänen edunvalvojansa.

Työssä tarkasteltiin lapsen mielipiteiden selvittämistä häntä koskevissa asioissa ja sitä miten tämä kuuleminen tapahtuu. Työssä selvitettiin, millaiset raamit lainsäädäntö asettaa lapsen kuulemismenettelylle, sekä millainen oikeus lapsella on häntä itseään koskevissa asioissa ja miten hänen puhevaltaansa käytetään.

Työn tutkimusmenetelmänä oli lainopillinen kirjoituspöytä tutkimus. Tarkoituksena oli lakien, asetusten, hallituksen esitysten sekä oikeuskirjallisuuden avulla kuvailla lapsen kuulemismenettelyä tuomioistuimessa. Työhön on myös sisällytetty laadullista tutkimusmenettelyä suorittamalla tutkimuskysely henkilöille, jotka ovat työnsä kannalta asiantuntija-asemassa lasta koskevien asian käsittelyn suhteen.

Lopputuloksena todettiin, että lapsen mielipiteelle voidaan antaa painoarvoa, mikäli lapsi ymmärtää tilanteen ja huoltoriitaa koskevan asian ja pystyy itsenäisesti ja kypsällä tavalla perustelemaan mielipiteitään ja omaa tahtoaan. Oikeuskäytännössä huoltoriidan ratkaisun tulee olla ennen kaikkea lapsen edun mukainen. Tuomioistuin ei voi ratkaista tai vahvistaa sopimusta, jonka se katsoo olevan vastoin lapsen etua.

Kieli

suomi

Asiasanat

Sivuja 47

Liitteet 3

Liitesivumäärä 3

Lapsen kuuleminen, huoltoriidat, itsemääräämisoikeus, tuomioistuin

THESIS
August 2013
Degree Programme in Business
Economics
Karjalankatu 3
FI 80200 JOENSUU
FINLAND
+358 50 260 6800

Author

Katariina Susi

Title

Hearing of a Child in The Court of Justice

Abstract

Hearing of a child in the court of justice is conducted alongside a report on the family's situation which is done by the social welfare authorities. It discreetly inquires the child's opinions and will by taking the child's age and development into consideration. The child can be heard in person in the court if the child agrees to it and if it is considered essential for the outcome. The right to speak can be exercised by the child him/herself or together with or in lieu of him/her by the child's parent, custodian or guardian.

The study examined how the child's opinions are inquired on matters which concern the child himself and how the hearing takes place. The thesis studied what kind of requirements legislation sets for the hearing of a child, what rights a child has in matters relating to him/herself and who can use his or her right to speak.

The method of the study was legal desktop research. The purpose was to describe the child's hearing procedure in the court with the help of laws, regulations, government proposals, as well as relevant legal literature. The thesis also included a qualitative survey targeted to persons who are experts in legal matters concerning children.

As a result it was found that the child's opinion can be given weight if the child understands the situation and the agenda of the custody dispute and if s/he is able independently and in a mature way to justify his/her opinions and will. The custody dispute settlement should be, above all, in the child's best interests. The court cannot resolve a case or confirm an agreement which it considers to be contrary to the child's best interests.

Language

Finnish

Pages 47

Appendices 3

Pages of Appendices 3

Keywords

Hearing of a child, custody dispute, self-determination right, court of justice

Sisältö

1 Johdanto	5
1.1 Tausta ja tarkoitus.....	5
1.2 Menetelmälliset valinnat ja työn rakenne	7
1.2.1 Laadullinen tutkimus	8
1.2.2 Kyselylomake.....	9
2 Lapsen oikeusasema	10
2.1 Lapsi lainsäädännössä	10
2.2 Lapsen määräämisoikeus	13
2.3 Kansainväliset sopimukset.....	16
3 Lasta koskevien asioiden käsittely käräjäoikeudessa	21
3.1 Hakemusasiat	21
3.2 Sopimus lapsen hullosta ja tapaamisoikeudesta.....	23
3.3 Riita-asiat.....	24
3.4 Sovittelumenettely.....	27
3.4.1 Tuomioistuinsovittelu	27
3.4.2 Asiantuntija-avusteinen sovittelumenettely	28
3.5 Täytäntöönpano.....	31
4 Lapsen kuuleminen.....	34
4.1 Kuulemismenettely.....	34
4.2 Sosiaalitoimen olosuhdeselvitys	37
5 Pohdinta.....	40
Lähteet.....	46

Liitteet

Liite 1	Saatekirje
Liite 2	Kyselylomake käräjätuomareille
Liite 3	Kyselylomake sosiaalityöntekijöille

1 Johdanto

1.1 Tausta ja tarkoitus

Työn aihe on lapsen kuuleminen tuomioistuimessa. Tällä tarkoitetaan sitä menettelyä, jossa lapsen mielipiteet ja tahto selvitetään koskien huoltoriitaa, kuten esimerkiksi lapsen huollon määräämistä, tapaamisoikeutta lapsen ja tämän vanhemman välillä taikka elatuksesta sopimista. Suomen perustuslain (731/1999), PL, 6 §:n 3 momentin mukaan myös lapsella on oikeus tulla kuulluksi häntä koskevassa asiassa ja työssä käsitelläänkin sitä, miten tämä oikeus toteutetaan ja millaisin keinoin se tapahtuu.

Päädyin valitsemaan aiheeni, koska suoritin opintoihini kuuluvan ammattikorkeakoulun työharjoittelun Pohjois-Karjalan käräjäoikeudessa. Toimin työharjoittelun aikana toimistosihteerin tehtävissä, joissa perehdyin erityisesti kirjallisen menettelyn eri vaiheisiin. Tehtäviini kuului suurelta osin lähettää asianosaisille tiedoksiantoja heitä koskevissa asioissa ja pyytää samalla heiltä lausumia asian suhteen. Minulle tarjoutui oiva mahdollisuus soveltaa käytännössä tekemiäni asioita opinnäytetyössä vaadittuihin tutkimuksellisiin raameihin. Alaikäisen eli lapsen kuuleminen ja lapsen mielipiteen painoarvo lasta itseään koskevissa asioissa on myös mielenkiintoinen aihe siinä mielessä, että lapselle ei tosiasiallisesti juurikaan anneta omaa puhevaltaa, vaan puhevalta ilmenee aina jonkun toisen rinnalla tai kokonaan sen kautta. Esimerkiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983), myöhemmin lapsenhuoltolaki, LHL, 14 §:n mukaan lapsen vanhemmat, huoltajat tai edunvalvoja valvovat lapsen etua ja käyttävät lapsen puhevaltaa lasta koskevissa oikeudellisissa asioissa.

Käsiteltävä aihe on mielenkiintoinen myös sen ajankohtaisuuden kannalta. Jo muutamien vuosien ajan ovat tiedotusvälineet kirjoitelleet muun muassa perhe- ja lapsisurmista, venäläislasten huostaanotoista ja sosiaalitoimen toimimattomuudesta. Totuus kuitenkin on se, että avioerojen määrän kasvaessa, myös lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevien asioiden käsittely tuomioistuimessa kasvaa. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksessä

2008:20, Marjukka Lasolan artikkelin Lasten huoltoriidat tuomioistuimissa mukaan avoliittojen sekä eronneisuuden yleistyminen on johtanut huoltoriitojen lisääntymiseen. Lasolan mukaan huoltoriitojen määrä on kolminkertaistunut viimeisen 15 vuoden aikana. Vaikka suurin osa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevista asioista ratkaistaan sosiaalitoimissa, joudutaan joka yhdeksäs ratkaisemaan tuomioistuimessa.

Erityisesti uutinen 8-vuotiaan lapsen kuolemasta vuonna 2012 oli surullinen ja järkyttävä esimerkki siitä, kuinka lapsen oikeudet ja etu ei aina välity viranomaisten tietoon. Kyseisen tapauksen jälkeen viranomaisten yhteistyön ja vanhempien taustojen selvittämisen puutteellisuus nousivat suuresti esille sosiaalitoimen toimintaa selvitettäessä. Oikeusministeriön julkaisussa painotettiin viranomaisten eri tahojen yhteistyön tärkeyttä ja työtehtävien tarkempaa selvittämistä. Seuraava teksti on tiivistelmä 8-vuotiaan lapsen kuolemaan johtaneista tapahtumista.

Pariskunnalle syntyi tyttölapsi vuonna 2004. Vanhemmat muuttivat pian lapsen syntymän jälkeen erilleen ja tyttö jäi asumaan äitinsä luokse. Vuonna 2010 lapsen huoltajuus siirtyi isälle äidillä ilmenneiden mielenterveys- ja päihdeongelmien vuoksi. Lapsi muutti asumaan isänsä ja tämän naisystävän luo, jonka jälkeiseltä ajalta oli viitteitä pitkäaikaisesta lapseen kohdistuneesta väkivallasta. Lopulta tämä fyysinen ja henkinen väkivalta johti lapsen kuolemaan toukokuussa 2012.

Isän ja hänen naisystävänsä taustoja ei selvitetty riittävästi huoltajuuden siirtyessä isälle. Isällä oli taustallaan muun muassa alkoholiongelmia ja häiriökäyttäytymistä tytön ollessa vielä vauva. Naisystävän taustassa oli mielenterveysongelmia ja hänen omien lastensa huostaanotto.

Isälle sijoittamisen jälkeen tytön pahoinvoinnista tuli ilmoituksia useilta eri tahoilta. Muun muassa naapurit, koulu ja lapsen äiti esittivät huolensa ja tekivät lastensuojeluilmoituksia. Poliisille ei asiasta ollut ilmoitettu, eikä tieto lapseen kohdistuneista toimenpiteistä välittynyt eri tahojen välillä ja viranomaisten yhteistyö oli myös puutteellista. Myös terveydenhuollon eri

tasoilla väkivallan selvittäminen jäi puutteelliseksi. Lapsen kuulemista ei ollut toteutettu asianmukaisesti tai monipuolisesti, sillä lapsen omat kokemukset välittyivät vain aikuisten kertoman perusteella. Useissa selvityksissä oli havaittu puutteita sosiaalitoimen ja terveydenhuollon valmiuksissa tunnistaa lapsiin kohdistuva väkivalta ja puuttua siihen. (Oikeusministeriö 2013, 5.)

1.2 Menetelmälliset valinnat ja työn rakenne

Työn tutkimuskohteena on lapsen kuuleminen tuomioistuimessa. Työssä tarkastellaan erityisesti käräjäoikeudessa käsiteltäviä hakemus- ja riita-asioita sekä lapsen mielipiteiden selvittämistä häntä koskevissa asioissa ja sitä miten tämä kuuleminen tapahtuu. Työssä selvitetään myös tarkemmin, millaiset raamit lainsäädäntö asettaa lapsen kuulemismenettelylle. Lisäksi opinnäytetyössä selvitetään, millainen oikeus lapsella on häntä itseään koskevissa asioissa ja miten hänen puhevaltaansa käytetään. Työssä tarkastellaan lainsäädännön ja oikeuskirjallisuuden avulla, mitä kuuleminen on sekä miten ja milloin sitä tulee toteuttaa.

Työn tutkimusmenetelmänä on lainopillinen kirjoituspöytä tutkimus. Tarkoituksena on lakien, asetusten, hallituksen esitysten sekä oikeuskirjallisuuden avulla kuvailla lapsen kuulemismenettelyä tuomioistuimessa. Oikeuslähteet lajitellaan kolmeen eri ryhmään niiden velvoittavuuden mukaan: vahvasti velvoittavat, heikosti velvoittavat ja sallitut. Vahvoja oikeuslähteitä ovat lait, asetukset ja maan tapa. Heikosti velvoittavia ovat oikeuskäytäntö eli tuomioistuinratkaisut sekä lakien esityöt, kuten esimerkiksi hallituksen antama esitys eduskunnalle. Sallittuja oikeuslähteitä ovat oikeuskirjallisuus, jonka avulla oikeustieteen sisältö ilmenee. Ainoastaan lain tai asetuksen perusteella asian sisältö voi jäädä monesti erittäinkin epäselväksi, jonka vuoksi tulkinnessa onkin hyvä käyttää apuna myös muuta aineistoa, kuten esimerkiksi lakisäädösten esitöitä, oikeustapauksia ja oikeuskirjallisuutta. (Husa, Mutanen & Pohjolainen 2008, 33.)

Lainopillinen tutkimus pohjautuu lakiin ja sen tulkitsemiseen. Lainoppi, eli oikeusdogmatiikka rakentuu voimassa olevien oikeuslähteiden varaan. Lainopin tehtävänä onkin tuottaa systemaattista, johdonmukaista ja perusteltua tietoa lainsoveltamisen tarpeisiin ja se toteutetaan oikeussäännösten systematisoinnin ja tulkinnan avulla. Lähteitä tulee käyttää etusija- ja käyttöjärjestyssääntöjen mukaisessa järjestyksessä. Lainopin keskeisimpiin tehtäviin kuuluu oikeusjärjestykseen kuuluvien sääntöjen tutkinta ja tulkitseminen. Toinen keskeinen tehtävä on tutkimuskohteen systematisointi, jolla tarkoitetaan voimassa olevan oikeuden jäsentämistä. Tämä auttaa oikeusjärjestykseen paneutuvaa henkilöä löytämään tarvitsemansa säädökset ja auttaa hahmottamaan oikeudellisten järjestelyiden kokonaiskuvaa. (Husa, Mutanen & Pohjolainen 2008, 20–21.)

Työ koostuu useasta eri osasta. Työn alussa kerron lapsen oikeusasemasta lainsäädännön mukaan ja tuon esille kansainvälistä lainsäädäntö lapsiasioita koskien. Koska lasta koskevia asioita voidaan käsitellä niin monella eri taholla ja tavalla, siirryn havainnollistamaan käräjäoikeudessa tapahtuvien hakemus- ja riita-asioiden prosessikuvausta sekä sovittelumenettelyä. Lapsen kuuleminen tapahtuu yleisimmin sosiaalitoimen tekemän olosuhdeselvityksen kautta, sillä lapsen kuuleminen henkilökohtaisesti tuomioistuimen edessä tapahtuu ainoastaan erittäin painavista syistä ja lapsen suostumuksesta. Jottei opinnäytetyö ole liian teoriapohjainen ja se saisi hieman syvyyttä, on työhön sisällytetty myös laadullista tutkimusmenettelyä suorittamalla kyselytutkimus henkilöille, jotka ovat työnsä kannalta asiantuntija-asemassa lasta koskevien asioiden käsittelyn suhteen, kuten käräjätuomareita ja sosiaalitoimen lapsipsykologeja. Työn lopussa tuon esille omaa pohdintaani ja mielipiteitä koskien lapsen kuulemismenettelyä ja lapsen mielipiteille annettua painoarvoa.

1.2.1 Laadullinen tutkimus

Laadullisen tutkimuksen tarkoituksena on ymmärtää tutkimusta varten kerättyä ja saatua aineistoa ja tulkita saatua aineistoa sellaisesta näkökulmasta, jota pidetään oman tutkimuksen tekemisen kannalta olennaisena. Myös aineistoa

kerättäessä on otettava näkökulma huomioon, jotta saatua aineistoa pystytään tulkitsemaan tarkoituksenmukaisesti. Aineiston keruussa on tärkeää saada laajasti tietoa, jotta aineistoa voidaan tarkastella ja tulkita mahdollisimman kokonaisvaltaisesti. (Hirsijärvi, Remes & Sajavaara 2009, 160.)

Laadullisessa tutkimuksessa aineistonkeruumenetelmänä käytetään hyvin usein erilaisia haastatteluja, kyselyjä sekä havainnointia. Tutkimusta ei tarvitse jäsentää kovinkaan tarkkaan, koska väljä jäsentely voi tutkimuksesta riippuen antaa niin sanotusti vapaammat kädet tutkimuksen etenemiselle ja hankittu tutkimusmateriaali voi olla paljon monipuolisempaa ja samalla väljä jäsentely antaa tutkijalle enemmän näkökulmaa tutkimuksen tekemiseen. Toisaalta tutkijan täytyy pitää huolta siitä, ettei aineisto pääse rönsyilemään liian laajaksi, jolloin se ei enää ole tutkimuksen kannalta tarkoituksenmukaista. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 71.)

1.2.2 Kyselylomake

Kyselylomakkeella tarkoitetaan tiedonhankintamenetelmää, kuten esimerkiksi posti- tai internetkyselyä. Kyselylomake voi sisältää valmiita vastausvaihtoehtoja tai avoimia kysymyksiä. Kyselylomakkeessa kysymykset ovat kaikille haastateltaville samat, mutta avoimissa kysymyksissä vastauksia ei ole sidottu valmiisiin vastausvaihtoehtoihin, vaan haastateltavat saavat vastata kysymyksiin omin sanoin. Avoimien kysymysten avulla otetaan huomioon haastateltavan omat tulkinnat asioista ja heidän asioille antamansa merkitykset. Kyselylomaketta käytetään usein juuri sen helppouden vuoksi ja koska ihmiset ovat tottuneet niiden käyttöön. Varjopuolena on, että jatkuvat kyselyt aiheuttavat usein haluttomuutta osallistua tutkimukseen. Kyselylomakkeiden suurin etu on kuitenkin saadun aineiston käsittelyn helppoudessa. Tallennettuun haastatteluaineistoon verrattaessa lomakkeita on nopeampi käsitellä. (Hirsijärvi & Hurme 2000, 35–37.)

Kyselylomakkeen tarkoituksena on tuoda esille käytännönläheisempi kuva siitä, kuinka lapsen kuuleminen tapahtuu, kuinka yleistä se on tuomioistuimessa ja

millaisia asioita on otettava huomioon lasta kuultaessa. Kyselyn kohteeksi valitsin kärjäoikeuden tuomareita ja sosiaalitoimen lapsipsykologeja, sillä he ovat juuri niitä henkilöitä, jotka suorittavat olosuhdeselvityksiä ja ratkaisevat huoltoriitoja. Lähetin haastateltaville kyselylomakkeen mukana sähköisen saatekirjeen (Liite 1), jossa kerroin pääpiirteitä opinnäytetyöstäni, sen aiheesta ja kyseisen kyselyn tarkoituksesta.

Saamieni vastausten perusteella kirjasin ylös asioita, joita haastateltavat toivat yleisimmin esille vastauksissaan ja pyrin analysoimaan vastausten perusteella sitä, miten lapsen kuulemisprosessi käytännössä toimii ja millaisia asiaseikkoja lapsen kuulemiseen kuuluu, niin kärjätuomarin kuin sosiaalityöntekijän näkökulmasta. Kyselyn tavoitteena oli saada käsitys muun muassa siitä, miten lasta kuullaan Pohjois-Karjalan kärjäoikeudessa ja miten tämä kuuleminen tapahtuu käytännössä sekä saada käytännön tietoa asiantuntija-avusteisesta sovittelumenettelystä.

Kyselylomakkeen käyttö soveltui tähän opinnäytetyöhön hyvin sen toimivuuden takia. Minulla ei ollut mahdollisuutta haastatella kärjätuomareita tai sosiaalitoimen työntekijöitä henkilökohtaisesti, joten toimitin heille kyselylomakkeen (Liite 2 ja 3), jonka kysymyksiin he saivat vastata omin sanoin. Aineiston keruu tapahtui siis kokonaan sähköisenä viestintänä. Aineiston analysointi perustui vastausten luotettavuuteen ja siihen, mitkä asiat nousevat yleisimmin esille kysymysten pohjalta. Koska hain kyselyllä ainoastaan lisämateriaalia jo kerättyyn tietoon, oli aineiston tehtävä tuoda lisäarvoa ja käytännön selvyyttä jo kerättyyn teoretietoon.

2 Lapsen oikeusasema

2.1 Lapsi lainsäädännössä

Holhustoimesta annetun lain (442/1999) 2 §:n mukaan lapsella, alaikäisellä ja vajaavaltaisella tarkoitetaan alle 18-vuotiasta luonnollista henkilöä. Saman lain

4 §:n mukaan alaikäisen edunvalvojina toimivat lapsen huoltajat. Tuomioistuin voi kuitenkin vapauttaa huoltajan edunvalvontatehtävästä ja määrätä alaikäiselle jonkun muun henkilön hänen edunvalvojakseen, mikäli on syytä olettaa, ettei huoltaja ole toiminut lapsen edun mukaisesti tai huoltajan toiminta on ristiriidassa lapsen edun kanssa.

Suomen perustuslain 6 §:n mukaan kaikki ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Tällä tarkoitetaan sitä, ettei ketään henkilöä saa asettaa eri asemaan henkilöön itseensä liittyvän syyn takia, kuten esimerkiksi sukupuolen, iän, uskonnon, mielipiteen tai terveydentilan vuoksi. Saman pykälän 3 momentin mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin omaa kehitystään vastaavalla tasolla. Suomen perustuslain 21 §:ssä säädetään, että jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun lainkäyttöelimen käsiteltäväksi.

Perustuslaissa siis määritellään, että lapsi on tasavertainen yksilö siinä missä aikuinenkin ja että lapsella on oikeus osallistua päätöksentekoon häntä itseään koskevissa asioissa, sekä että kaikilla, niin myös lapsilla, on oikeus saada asiansa lainkäyttöelimen käsiteltäväksi. Kuitenkaan tämä ei toteudu käytännössä, sillä lapsenhuoltolain 14 § säättää, että lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian voi panna hakemuksella vireille ainoastaan lapsen vanhemmat yhdessä, toinen lapsen vanhemmista tai lapsen asuinpaikan sosiaalilautakunta. Lapsi itse ei siis voi laittaa hakemuksella vireille itseään koskevaa asiaa, vaan lapsen puhevaltaa käyttää hänen huoltajansa, vanhempansa tai hänen edunvalvojansa. Tämä tarkoittaa sitä, että alaikäisellä eli vajaavaltaisella ei ole oikeutta olla asianomistajana häntä itseään koskevan asian käsittelyssä. Esimerkkinä lapsen puhevallasta on korkein oikeuden ratkaisu KKO 2012:95, jossa korkein oikeus on korostanut, että ilman puhevaltaa tai asianomaisasemaa lapsi ei joudu sellaiseen tilanteeseen, jossa hän joutuisi valitsemaan vanhempiensa väliltä. Tapauksessa oli kyse lapsen asianomaisasemasta häntä itseään koskevassa asiassa.

Isänsä huoltoon määrätty 16-vuotias A vaati hakemuksessaan, että hänen huoltajakseen määrättäisiin hänen äitinsä, jonka luokse hän oli muuttanut kuukautta aiemmin. Lisäksi A vaati, että hänelle määrättäisiin edunvalvoja tarvittavaa oikeudenkäyntiä varten. Käräjäoikeus totesi, että lapsenhuoltolain 14 § määrittää tyhjentävästi sen, kenellä on puhevalta lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa. Näin ollen lapsella ei ole asianosaisasemaa huoltoa koskevassa oikeudenkäynnissä. Jos lapsen vanhemmat eivät ole toimineet lapsen edun mukaisesti, kuuluu sosiaalitoimen tehtäviin selvittää asia ja toimia lapsen edun mukaisesti.

Käräjäoikeus katsoi myös, ettei perustuslain 6 ja 21 §:t yhdenvertaisuudesta ja oikeusturvasta ole ristiriidassa lapsenhuoltolain 14 § kanssa. Lapsen itsenäinen puhevalta on jätetty säännöksestä tietoisesti pois. Tavoitteena on ollut, etteivät vanhemmat käytä lapsen puhevaltaa välineenä huoltoriitojen ratkaisemisessa ja samalla vältetään tilannetta, jossa lapsi kokisi joutuvansa valitsemaan vanhempiensa väliltä. Kun lapsella ei ole asianosaisasemaa huoltoa koskevassa oikeudenkäynnissä, ei hänelle myöskään ole mahdollista määrätä edunvalvojaa tähän oikeudenkäyntiin. Hovioikeus, kuten myöskään korkein oikeus ei muuttanut käräjäoikeuden tuomiota.

Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslain perusoikeussäännösten muuttamisesta (HE 309/1993 vp) käsittelee hallituksen ehdotuksia ja uudistuksia Suomen perusoikeusjärjestelmää. Myös lasten asemaa ja puhevaltaa on pyritty tuomaan selvemmäksi ristiriitaisissa tilanteissa. Perustuslaissa turvatut perusoikeudet kuuluvat periaatteessa jokaiselle ikään katsomatta. Käytännössä tulee kuitenkin kysymys siitä, kuka käyttää perusoikeuksia koskevassa asiassa lapsen puhevaltaa. Kuten jo aikaisemmin tuli esille, on perustuslaissa ja lastenhuoltolaissa eriävyyksiä siitä kenellä on puhevalta ja asianosaisasema henkilöä itseään koskevissa asioissa. Hallituksen esityksessä on tuotu esille se seikka, että lapsen asemaa ja puhevaltaa tulee käsitellä erillissäännöksenä aina asiayhteyden mukaan. Lapsen oikeudellinen asema ja hänen puhevaltansa käyttö määräytyy siis kulloinkin sovellettavan lain säännösten mukaan.

Lapsen asemaa ja lapsen oikeudellista asemaa on pyritty parantamaan muun muassa tekemällä uudistuksia lainsäädäntöön. Lapsensuojelulaista tehtiinkin kokonaisuudistus (417/2007) ja uusi laki astui voimaan 1.1.2008, sen jälkeen on lakiin tehty laajamittaisia korjauksia. Lastensuojelulain kohteena on ennen kaikkea lapsi ja lastensuojelulaissa onkin painotettu lapsen kuulemista ja lapsen puhevallan merkitystä. Esimerkkinä laista voi nostaa esille seuraavia lainkohtia:

- lapsen ja nuoren mielipide ja toivomukset (5 §)
- lapsen mielipiteen selvittäminen ja kuuleminen (20 §)
- lapsen puhevallan käyttö (21 §)
- lapsen tapaaminen (29 §)
- asiaan osallisten kuuleminen (42.1 §)
- tietojen antaminen lapselle ja mahdollisuus keskusteluun (53 §)
- lapsen kuuleminen hallintotuomioistuimessa (86 §).

(Mahkonen 2010, 33–34.)

2.2 Lapsen määräämisoikeus

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta lähtee siitä, että huoltajien tulee tukea ja edistää lapsen itsenäistymistä sekä kasvamista aikuisuuteen ja vastuullisuuteen. Lapsenhuoltolain 4 §:n 2 momentin mukaan huoltajien tulee keskustella lapsen kanssa tehdessään päätöksiä lapsen henkilökohtaisissa asioissa. Päätöksiä tehdessä on otettava huomioon lapsen omat toivomukset ja mielipiteet asiasta, mikäli se on lapsen ikä ja kehitystaso tai asian laatu huomioon ottaen mahdollista. Keskinäisen keskustelun tarkoituksena onkin juuri se, että osallistumalla itseään koskeviin päätöksiin lapsi aikuistuu vastuullisesti.

Lapsen määräämisoikeus voidaan oikeastaan eritellä laadultaan kolmeen kategoriaan; Itsemääräämisoikeuteen, myötämääräämisoikeuteen sekä lapsen antamaan informaatioon. Itsemääräämisoikeudella tarkoitetaan sitä, että lapsella on oikeus päättää häntä itseään koskevista asioista. Esimerkiksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta annetun

lain (619/1996), myöhemmin täytäntöönpanolaki, 2 §:n mukaan, mikäli lapsi on täyttänyt 12 vuotta, ei huoltopäätöksen täytäntöönpanoon saa ryhtyä, jos lapsi vastustaa sitä. Toinen esimerkki itsemääräämisoikeudesta annetaan adoptiolain (22/2012) 10 §:ssä, jonka mukaan adoptiota ei voi vahvistaa ilman adoptoitavan suostumusta, jos hän on täyttänyt 12 vuotta tai on alle 12-vuotias, mutta kehitykseltään niin kypsä, että hänen tahtonsa voidaan ottaa huomioon. Molemmissa esimerkeissä lapsella on siis itsemääräämisoikeus asiassa. Myötämääräämisoikeus puolestaan tarkoittaa sitä, että lapsella on määräämisoikeus huoltajansa ohella. Eli lapsi ei voi itsenäisesti päättää asiasta, vaan hänen on saatava asiaan hyväksyntä huoltajaltaan, kuten esimerkiksi passilain (671/2006) 7 §:n mukaan alaikäisen passihakemuksessa on oltava mukana huoltajan suostumus. Lapsen määräämisoikeus näkyy myös sillä, että lapsen mielipiteillä ja toiveilla on informoiva vaikutus esimerkiksi huoltoriidassa, sillä lapsen mielipiteet ja toiveet tulee selvittää lapsenhuoltolain 11 §:n mukaisesti.

Lapsen ilmaiseva mielipide ja tahto saavat tuomioistuimen ratkaisussa oikeudellista merkitystä ja painoarvoa, mikäli lapsen kuulemisessa ja tahdonilmaisussa tietyt kriteerit toteutuvat;

- lapsi on asian laatu huomioon ottaen riittävän päätöskykyinen, eli otetaan huomioon lapsen ikä ja kehitystaso,
- lapselle on ymmärrettävästi selitetty mitä asia koskee ja lapsella on näin riittävä tieto asiasta,
- lapsi on harkinnut asiaa huolellisesti sekä
- lapsi on ilmaissut tahtonsa ilman painostusta, taivuttelua tai manipulointi.

Näistä kriteereistä muodostuu niin sanottu informed consent -periaate, jolla tarkoitetaan perusteltua mielipidettä. Lapsen tahtoa tai mielipidettä ei voida ottaa huomioon tuomioistuimessa ratkaisua tehdessä, jos lapsen kuulemisessa käy ilmi, ettei lapsi ole harkinnut tai miettinyt sanojaan tai hän ei pysty riittävän selvästi perustelemaan tahtoaan ja mielipiteitään. (Aaltonen 2009, 244.)

Lapsen mielipiteille annetun painoarvon arvioimisen kriteerit eivät täyttyneet seuraavassa esimerkissä. Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO:2004:118 käsiteltiin tapausta, jossa hovioikeuden antaman ratkaisun mukaan vasta nelivuotias lapsi sai tavata isäänsä, mikäli hän niin tahtoi. Koska ratkaisu ei ollut lapsen edun mukainen eikä täytäntöönpantavissa, hovioikeuden ratkaisu kumottiin ja asia palautettiin hovioikeuteen uudelleen käsiteltäväksi.

Tapauksessa eronneella pariskunnalla oli yhteinen tyttölapsi, joka oli syntynyt helmikuussa 2000. Käräjäoikeus oli marraskuussa 2001 tekemällään päätöksellä antanut isälle oikeuden tavata lastaan kerran kuukaudessa valvotussa.

Lapsen äiti oli vaatinut, että isän tapaamisoikeus poistetaan. Lapsen isä oli puolestaan vaatinut, että käräjäoikeuden päätöstä tapaamisoikeudesta muutetaan siten, että hänellä on oikeus tavata lastaan myös viikonloppuvierailuilla, jolloin lapsi olisi hänen luonaan kahtena viikonloppuna kuukaudessa. Käräjäoikeus ei kuitenkaan muuttanut päätöstään, joten lapsen vanhemmat valittivat hovioikeuteen toistaen vaatimuksensa.

Hovioikeus katsoi perusteluissaan, että tapaamisoikeuden tarkoitus on turvata lapselle oikeus tavata vanhempansa, jonka luona hän ei asu. Ratkaisun on oltava ennen kaikkea lapsen edun mukainen. Tapaamisoikeuden tarkoituksena on edistää lapsen tasapainoista suhdetta kumpaankin vanhempansa.

Äidin kertomuksen mukaan vanhempien suhde oli ollut väkivaltainen. Äiti oli hovioikeudessa uskottavasti kertonut, että isä oli uhannut viedä heidän lapsensa Turkkiin, josta tämä oli kotoisin. Isä oli kiistänyt asian. Äidin kertomuksen mukaan isä oli kahden vuoden aikana käyttänyt mahdollisuuttaan tavata tyttärtään valvotusti vain kolme kertaa. Nämä tapaamiset olivat yleensä päättyneet melskaamiseen, johon lapsi oli reagoinut pelästyen. Lapsi oli osoittanut myöhemmin tapaamisia kohtaan

ahdistuneisuutta ja pelkoa, mikä oli ilmennyt yökasteluna ja rauhattomuutena.

Hovioikeus oli päätenyt ratkaisussaan siihen, että lapsen edun mukaista on, että hän voi halutessaan tavata isäänsä, muttei hänellä ole siihen varsinaista velvoitetta. Näin ollen hovioikeus kumosi käräjäoikeuden päätöksen ja oikeutti lapsen tapaamaan isäänsä valvotusti, mikäli lapsi niin itse tahtoi. Hovioikeus vetosi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 11 §:ään, jossa säädetään lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittämisestä. Isälle myönnettiin valituslupa.

Korkein oikeus katsoi, ettei hovioikeuden ratkaisu ollut lapsenhuoltolain tarkoituksen mukainen. Sellainen tuomioistuimen ratkaisu, jossa vastuu vanhempien välisten ristiriitojen seurauksena jää lapselle, ei ole lapsen edun mukainen. Lasta ei saa asettaa sellaiseen tilanteeseen, jossa hänen tulisi itse päättää asemastaan vanhempien välisissä riitaisuuksissa. Lisäksi lapsi oli iältään vasta nelivuotias. Korkein oikeus katsoi, että tämän ikäisen lapsen mielipiteeseen ja toivomuksiin ei voida kiinnittää huomiota harkittaessa sitä, mikä on lapsen etu. Hovioikeuden ratkaisu ei myöskään ollut täytäntöönpantavissa, jonka vuoksi korkein oikeus ei ottanut asiaa ratkaistavakseen, vaan hovioikeuden päätös kumottiin ja asia palautettiin hovioikeuteen uudelleen käsiteltäväkseen.

2.3 Kansainväliset sopimukset

Suomen on otettava huomioon lasta koskevia lakeja laatiessaan ja soveltaessaan myös ratifioimansa kansainväliset ihmisoikeussopimukset. Erityisesti Yhdistyneiden kansakuntien lasten oikeuksia koskeva yleissopimus (60/1991) antaa suuntaa niistä lasten oikeuksista, jotka ovat erityisen tärkeitä lapsen asioita lainsäädännössä ja oikeuskäsittelyssä arvioitaessa. Näin ollen Suomea sitovat kansainväliset sopimukset ovat osana lasta koskevien lakien soveltamiskäytäntöä. Kuten esimerkiksi Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen 12 artiklan 1 ja 2 kohdan mukaan lapsi,

jolla on kyky muodostaa omat näkemyksensä, on myös oikeus tuoda julki näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Nämä lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Lapselle on annettava myös mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa joko henkilökohtaisesti tai edustajan tai asianomaisen välityksellä. Lapsen kuulemisen toteuttamistapa on kuitenkin jätetty valtion omaan harkintaan. (Litmala 2002, 44–45.)

Yksityisoikeuden alaa koskevassa yleissopimuksessa kansainvälisestä lapsikaappauksesta (57/1994), eli niin sanotussa Haagin lapsikaappaussoitimuksessa, käsitellään muun muassa lapsen takaisin palauttamista asuinpaikkavaltioonsa sekä sopimuksen osapuolten keskinäistä kunnioittamista osapuolivaltion huoltoriidoista annettuihin päätöksiin. Sopimuksen keskeiset osat on sisällytetty lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettuun lakiin. (Gottberg 2010, 189.) Haagin sopimuksella tarkoitetaan siis sitä, että mikäli lapsi on viety vastoin tämän huoltajan suostumusta toiseen maahan, on tämän toisen maan kunnioitettava lapsenhuoltopäätöstä ja palautettava lapsi omaan maahansa Haagin sopimuksen nojalla.

Yleissopimuksen 3 ja 4 artiklan mukaan lapsen poisviemistä tai palauttamatta jättämistä pidetään luvattomana, jos se loukkaa huoltoon liittyviä oikeuksia. Tällä tarkoitetaan sitä, että lapsen luvaton poisvieminen ja palauttamatta jättäminen loukkaa lapsen huoltajan oikeuksia päättää lapsensa asioista. Yleissopimusta sovelletaan jokaiseen lapseen, jonka asuinpaikka on sellaisessa valtiossa, joka kuuluu yleissopimuksen piiriin. Yleissopimuksen soveltaminen lakkaa lapsen täyttäessä 16 vuotta, eli lasta ei voida palauttaa vasten lapsen tahtoa, mikäli hän on täyttänyt 16 vuotta.

Vuonna 2003 hyväksyttiin Euroopan neuvoston asetus N:o 2201/2003 tuomioistuimen toimivallasta sekä tuomioiden tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta avioliittoa ja vanhempainvastuuta koskevissa asioissa. Samalla kumottiin samasta asiasta annettu aikaisempi asetus. Tämä uusi asetus, niin sanottu Bryssel II a – asetus, sisältää aikaisempaa asetusta kattavammin toimintamääräykset lapsen huoltoon liittyvistä kysymyksistä sekä

laajentaa lapsen tapaamisesta annetun ratkaisun täytäntöönpantavuutta. (Gottberg 2010, 189.)

Kansainväliset sopimukset eivät kuitenkaan ole tiiviitä, vaan ne tulee ottaa huomioon omaa kansallista lainsäädäntöä sovellettaessa. Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO:2009:85 korostetaan iältään ja kehitykseltään kypsän lapsen mielipiteen painoarvon tunnistamista. Tapauksessa oli kysymys lapsen palauttamisesta asuinpaikalleen Haagin lapsikaappaus sopimuksen nojalla.

Virossa nelivuotiaana kasvattivanhemman huoltoon määrätty lapsi saapui oma-aloitteisesti biologisen äitinsä luo Suomeen. Oikeustapauksessa oli kysymys siitä, tuleeko alioikeuden käsittelyn aikana 14 vuotta täyttänyt lapsi palauttaa takaisin Viroon hänen kovasta vastustuksestaan huolimatta. Kasvattiäiti vaati alaikäisen lapsen palauttamista asuinpaikkavaltioonsa Viroon, sillä lapsen asuinpaikka oli Viro ja lapsi oli luvottomasti jätetty palauttamatta sinne. Kasvattiäiti ei myöskään ollut antanut suostumusta palauttamatta jättämiselle.

Lapsen biologinen äiti vastusti lapsen palauttamista ja vaati sen hylkäämistä. Lapsi oli saapunut äitinsä luokse etukäteen ilmoittamatta ja kesän aikana äiti oli yrittänyt saada lasta palaamaan Viroon, mutta epäonnistui siinä lapsen vahvan vastustamisen takia. Lapsi oli sijoitettuna perhekotiin, sillä äiti oli sairastunut masennukseen, eikä pystynyt huolehtimaan lapsesta sillä hetkellä. Tarkoituksena oli palauttaa lapsi äidille tämän kuntoutumisen jälkeen.

Hovioikeus mukaan riidatonta asiassa oli se, että kaikki kriteerit lapsen palauttamiselle Viroon olivat olemassa sekä, että lapsen katsottiin olevan iältään ja kehitykseltään ikäistensä tasoinen ja näin ollen vastustamista voitaisiin pitää riittävän painavana. Asian tosiseikat ja lapsen kyvyttömyys perustella vastustamisensa syytä puhuivat kuitenkin hänen mielipidettään vastaan. Hovioikeus määräsi lapsen palauttamista heti asuinpaikkavaltioonsa. Asiasta valitettiin korkeimpaan oikeuteen.

Korkein oikeus punnitsi asiassa muun muassa asian taustoja, sovellettavissa olevia säännöksiä, riidattomia seikkoja, olosuhdeselvityksiä sekä lapsen omaa mielipidettä. Korkeimman oikeuden kannanotto oli, että lapsen vastustamisen tulee olla ratkaisevaa harkittaessa palautusta. Korkein oikeus totesi, että lapsi on useaan otteeseen ilmaissut oman mielipiteensä asiasta, eikä asiassa ole tullut esille sellaisia seikkoja, joiden mukaan olisi syytä epäillä lapsen olevan kypsytön ilmaisemaan omaa tahtoaan. Korkein oikeus otti ratkaisussaan myös huomioon sen, ettei Haagin sopimuksen soveltamisalaan kuulu 16 vuotta täyttäneet lapset. Vaikka tässä kyseisessä asiassa onkin kyse nyt 15-vuotiaasta lapsesta. Haagin sopimus antaa mahdollisuuden siihen, että tämän ikäisen lapsen mielipiteelle tulee antaa suuri painoarvo. Korkein oikeus katsoi, että lapsi on saavuttanut sellaisen iän ja kypsyyden, että hänen mielipiteelleen tulee antaa painoarvoa. Palauttamisvaatimukseen ei voida suostua, koska lapsi on vastustanut sitä. Korkein oikeus kumosi hovioikeuden päätöksen ja hylkäsi palauttamisvaatimukset.

Kyseisen huoltoriidan ratkaisemisessa sovellettiin lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 45 ja 46 §:iä, joissa säädetään, että täytäntöönpanoon lapsen palauttamiseksi ei saa ryhtyä, jos lapsi on täyttänyt 16 vuotta ja vastustaa palauttamistaan. Haagin sopimuksen kolmannen luvun 12 artiklassa määritellään, että palauttamispyynnön saaneen valtion oikeus- tai hallintoviranomainen ei ole velvollinen määräämään lasta palautettavaksi asuinpaikkavaltioon, mikäli on syytä olettaa olevan olemassa vakava vaara siitä, että palauttaminen saattaa lapsen alttiiksi henkisille tai ruumiillisille vahingoille tai lapsi muutoin joutuu kestävämpään tilanteeseen. Palauttamisesta voidaan myös kieltäytyä, mikäli lapsi itse vastustaa palauttamistaan ja hän on saavuttanut sellaisen iän ja kypsyyden, että lapsen mielipiteeseen voidaan kiinnittää huomiota.

Toisessa korkeimman oikeuden tapauksessa vuodelta 2006, korkein oikeus kiinnitti huomiota pitkään aikaväliin, mikä oli kulunut lasten palauttamatta

jättämisestä sekä hakemuksen vireille tulosta. Tapauksessa KKO:2006:32 lasten äiti oli tuonut lapset suomeen ja lasten isä oli jättänyt palauttamista koskevan hakemuksen yli kahden ja puolen vuoden kuluttua lasten muutosta Suomeen.

Lasten isä vaati marraskuussa 2005 toimittamassaan hakemuksessa vuonna 2002 syntyneiden kahden alaikäisen lapsensa palauttamista heidän asuinpaikalleen Ruotsiin. Isän entinen puoliso oli vienyt maaliskuussa 2003 heidän yhteiset lapsensa luvattomasti Suomeen. Lasten äiti vastusti isän tekemää hakemusta ja lausui, että isä oli hyväksynyt lasten muuton Suomeen, eikä poisvienti näin ollen ollut luvaton.

Hovioikeus punnitsi päätöksessään isän toimintaa ja sitä voidaanko isän toiminnan perusteella olettaa hänen suostuneen lasten muuttoon. Haagin sopimuksen 12 artiklan mukaan lapsi on määrättävä palautettavaksi, vaikka lapsen palauttamista koskeva hakemus olisi pantu vireille vasta vuoden määräajan kuluessa umpeen lapsen luvattomasta poisviemisestä tai palauttamatta jättämisestä, jollei näytetä, että lapsi on sopeutunut uuteen ympäristöönsä. Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 34 §:n 1 momentin mukaan lapsen palauttamista koskeva hakemus voidaan hylätä, mikäli hakemus on tehty sen jälkeen, kun vuosi on kulunut lapsen luvattomasta poisviemisestä ja lapsen palauttaminen olisi vastoin lapsen etua. Sosiaaliviraston tekemän selvityksen mukaan lasten asuminen ja päivähoido oli järjestetty Suomessa asianmukaisesti. Ottaen huomioon, että lapset olivat asuneet Suomessa yhtäjaksoisesti maaliskuusta 2003 lähtien, heidän nuoren ikänsä sekä, että lapset olivat sopeutuneet uuteen ympäristöönsä Suomessa. Hovioikeus näiden perusteiden nojalla hylkäsi lasten palauttamista koskevan hakemuksen. Asiasta valitettiin korkeimpaan oikeuteen.

Korkein oikeus katsoi, että pelkästään sen perusteella, ettei isä ryhtynyt lasten palauttamista tarkoitaviin toimiin ennen marraskuussa 2005 vireille tulleen hakemuksen tekemistä, ei voida olettaa, että hän olisi hyväksynyt

lasten asumisen Suomessa. Tästä johtuen korkein oikeus katsoi, ettei äidin vastauksessa ilmoittamien seikkojen perusteella voida päätellä, että isä olisi suostunut lasten muuttamiseen Suomeen tai muutoinkaan olisi sen hiljaisesti hyväksynyt.

Korkeimman oikeuden päätökseen vaikutti kuitenkin enemmän se, että lapset olivat muuttaneet Suomeen erittäin varhaisessa iässä ja lapset ovat ikäänsä nähden sopeutuneet hyvin uuteen elinympäristöönsä ja heidän ihmissuhteensa ovat kunnossa. Huomioon ottaen tutun ympäristön säilyttämisen merkityksen, voi palauttamisella olla näin pitkän ajan jälkeen haitallisia vaikutuksia lasten kehitykseen. Korkein oikeus katsoi, että palauttaminen olisi vastoin lasten etua, näin ollen hovioikeuden päätöksen lopputulosta ei muutettu.

3 Lasta koskevien asioiden käsittely kärjäoikeudessa

3.1 Hakemusasiat

Hakemus- ja riita-asioiden käsittelystä on säädetty oikeudenkäymiskaaressa, OK, (4/1734). Riita-asioiden käsittelystä viidennessä ja kuudennessa luvussa ja hakemusasioista on puolestaan säädetty kahdeksannessa luvussa. Lakiin on kirjoitettu auki hakemus ja riita-asioiden prosessikuvaukset aina asian vireille tulosta ratkaisun antamiseen asti.

Oikeudenkäymiskaaren 8 luvun mukaan hakemusasia pannaan vireille toimittamalla kirjallinen hakemus kärjäoikeuden kansliaan (OK 8:1 §). Hakemusasia voi olla esimerkiksi avioerohakemus tai lapsen elatusapua koskeva asia. Hakemuksesta on käytävä ilmi hakijan yksilöity vaatimus. Lisäksi tarvittaessa on myös ilmoitettava seikat, joihin tämä vaatimus perustuu sekä todisteet, joita toimenpiteen tueksi aiotaan esittää. Hakemuksessa on myös ilmoitettava, mikäli vaaditaan oikeudenkäyntikulujen korvausta ja sitä, millä perusteella tuomioistuin on toimivaltainen. Hakemuksessa tulee olla hakijan

allekirjoitus (OK 8:2 §). Hakemusasia käsitellään joko kirjallisesti kansliassa tai siitä pidetään tarvittaessa suullinen istunto (OK 8:3 §).

Mikäli esimerkiksi avioparista toinen hakee yksin avioeroa, lähetetään asiaan osalliselle, eli toiselle aviopuolisolle, tiedoksianto asian suhteen ja samalla pyydetään lausuma asiaa koskien (OK 8:5 §). Lausumapyynnössä asiaan osalliselta pyydetään ilmoittamaan oma kantansa hakemukseen, ja tarvittaessa esittämään perusteet hakemuksessa käsiteltävän asian vastustamiselle, todisteet, joita hän aikoo esittää sekä vaatimus oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta ja siitä ettei tuomioistuin voi ottaa asiaa käsiteltäväkseen (OK 8:6 §). Jos hakija itse ei toimita tuomioistuimen pyytämää kirjallista lausumaa tai jättää saapumatta hakemusasian istuntoon, jätetään asia sillensä eli asian käsittely loppuu. Jos kuitenkin joku muu asiaan osallinen ei toimita kehoitettua lausumaa tai jää pois istunnosta, johon hän ei ole ollut velvoitettu saapumaan henkilökohtaisesti, voidaan asia käsitellä ja ratkaista hänen laiminlyönnistään huolimatta (OK 8:7 §).

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 14 §:n mukaan samalla tavalla voidaan myös lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva asia panna vireille. Asian voi panna vireille joko lapsen vanhemmat yhdessä, toinen vanhemmista, lapsen huoltaja tai sosiaalilautakunta. Samassa yhteydessä voidaan käsitellä lapsen elatusavun vahvistaminen tai jo vahvistetun sopimuksen muuttaminen. Avioliittolain (234/1929) 32 §:n mukaan, mikäli eroavalla avioparilla on yhteisiä alaikäisiä lapsia, on tuomioistuimen omaaloitteisesti tiedusteltava, kuinka näiden lasten huolto aiotaan lasten etua ajatellen järjestää.

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevat asiat ovat luonteeltaan niin sanottuja indispositiivisia asioita, jolla tarkoitetaan sitä, että niissä sovinto ei ole sallittu. Tällä puolestaan tarkoitetaan sitä, että tuomioistuimen ratkaisu ei ole sidoksissa asianosaisten vaatimuksiin, vaan sen on ratkaistava asia kuten lapsenhuoltolain 10 §:n 1 momentissa säädetään, eli lapsen edun mukaisesti. Indispositiivisuus perustuu siihen, että ratkaisun kohteena on alaikäinen lapsi, joka ei pysty valvomaan omaa etuaan oikeudenkäynnistä. Tuomioistuimen on

siis myös varmistettava, että vanhempien tekemän keskinäisen sopimuksen vahvistamisen perusteena on, että sopimus on lapsen edun mukainen (Aaltonen 2009, 132).

Oikeudenkäymiskaassa 8 luvun 10 ja 11 §:issä säädetään, että kun kaikki asian osapuolet ovat ilmaisseet kantansa asian suhteen sekä antaneet suostumuksensa kirjalliseen käsittelyyn tai asia on käsitelty suullisessa istunnossa, antaa tuomioistuin päätöksensä. Hakemusasian ratkaisu annetaan joko tuomioistuimen kansliassa tai se julistetaan istunnossa käsittelyn päätyttyä. Päätöksestä laaditaan erillinen asiakirja, josta ilmenee tuomioistuimen nimi, päätöksen antamispäivä ja -paikka, asiaan osalliset sekä selostus asiasta, perustelut, sovelletut lainkohdat ja lopputulos.

Oikeudenkäymiskaaren 8 luvun 4 §:n mukaan asian käsittely on siirrettävä hakemusasian käsittelystä riita-asian käsittelyyn, mikäli asia on riitainen ja asia koskee esimerkiksi avioeroa, lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta tai elatusta taikka lapseksiottamista. Siirrettävän asian käsittelyä on jatkettava, kuten oikeudenkäymiskaaren riita-asian käsittelystä on säädetty. Lapsen etua arvioitaessa pelkkien lausumien ja kirjallisten todisteiden perusteella on miltei mahdotonta. Tästä syystä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva asian luonne vaatii, että se käsitellään suullisessa istunnossa. Huoltoriidan ratkaisu edellyttää, että tuomari tapaa vanhemmat ja pääsee keskustelemaan heidän kanssaan. Istunnossa tuomarilla on myös mahdollisuus yrittää edistää asian sovinnollista ratkaisua. (Aaltonen 2009, 154–155.)

3.2 Sopimus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta

Lapsen vanhemmat voivat lapsenhuoltolain 7 §:n mukaan sopia lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta yhdessä keskinäisellä sopimuksella. Vanhemmat voivat sopia muun muassa, että vanhemmat yhdessä toimivat lapsen huoltajina tai että huolto uskotaan vain toiselle vanhemmista. He voivat myös sopia lapsen asumisesta, mikäli he eivät asu yhdessä sekä siitä, miten

lapsen tapaamisoikeus ja yhteydenpito järjestetään siihen vanhempaan, jonka luona lapsi ei asu.

Tällainen sopimus tulee tehdä saman lain 8 §:n mukaan kirjallisesti ja se on vahvistettava sosiaalilautakunnassa. Vahvistaessaan sopimusta, on sosiaalilautakunnan otettava huomioon lapsen etu ja lapsen omat toiveet. Asia on ratkaistava vanhempien sopimalla tavalla, mikäli ei ole aihetta olettaa, että ratkaisu olisi lapsen edun vastainen. Sosiaalilautakunnan vahvistama sopimus on voimassa ja se voidaan panna täytäntöön samalla lailla kuin tuomioistuimen antama lainvoimainen päätös. Mikäli vanhemmat eivät pääse yhteisymmärrykseen lapsen hullosta, asumisesta, elatuksesta taikka tapaamisoikeudesta, voidaan asia viedä tuomioistuimen ratkaistavaksi.

Tuomioistuimen päätäntävalta huoltoriidoissa on vanhempien yhtenäistä sopimusta laajempi. Vanhemmat voivat päättää sopimusvaltansa puitteissa ainoastaan huoltomuodosta, lapsen asumisesta sekä tapaamisoikeudesta. Tuomioistuin puolestaan voi lapsenhuoltolain 9 §:n nojalla määrätä lapsen kokonaan ulkopuolisen huoltajan vanhempien sijasta, mikäli se vain on lapsen edun kannalta tarkoituksenmukaista. Tuomioistuin voi myös antaa huoltajille työnjakomääräyksiä siitä, miten vanhemmat jakavat huoltajalle kuuluvat tehtävät keskenään. Sosiaalitoimi ei voi tällaista vanhempien tekemää järjestelyä vahvistaa, vaan se kuuluu yksin tuomioistuimen toimivaltaan. (Gottberg 2010, 170.)

3.3 Riita-asiat

Oikeudenkäymiskaaren 5 luvun mukaan riita-asia pannaan vireille toimittamalla kirjallinen haastehakemus kärjäoikeuden kansliaan. Kansliaan saapunut haastehakemus tulee näin vireille ja sen valmistelu alkaa (OK 5:1 §). Hakemuksessa on samalla tavalla kuten hakemusasiassa ilmoitettava yksilöity vaatimus, seikat johon tämä vaatimus perustuu, todisteet vaatimuksen tueksi sekä vaatimus oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta sekä millä perustein tuomioistuin on toimivaltainen. Haastehakemuksessa on myös ilmoitettava

muun muassa tuomioistuimen nimi, asianosaisten yhteystiedot, heidän mahdollisten edustajien yhteystiedot sekä prosessiosoite, joihin asiaa koskevat kehotukset, ilmoitukset ja kutsut voidaan toimittaa (OK 5:2 §).

Mikäli käräjäoikeuteen saapunut haastehakemus on asianmukainen, eikä siihen tarvita hakijalta täydennyksiä, on tuomioistuimen annettava sen johdosta haaste (OK 5:8 §). Haasteessa vastaajaa kehoitetaan antamaan kirjallinen vastaus kanteeseen. Vastauksesta tulee käydä ilmi myöntääkö vastaaja kanteen vai vastustaako hän sitä, perustelut ja todisteet tukemaan vastustamista sekä vaatimus oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta ja väite siitä, ettei tuomioistuin voi ottaa asiaa tutkittavaksi. Vastauksessa tulee myös ilmoittaa vastaajan tai tämän edustajan yhteystiedot, jotta mahdolliset ilmoitukset, kehotukset ja kutsut voidaan lähettää oikeaan osoitteeseen (OK 5:10 §). Vastaus on toimitettava tuomioistuimen kansliaan haastehakemuksessa ilmoitetussa määräajassa (OK 5:11 §).

Jollei asiassa pystytä tekemään sovintoa, on asian valmistelua jatkettava kirjallisesti tai suullisesti istunnossa taikka asia on suoraan siirrettävä pääkäsitteelyyn. Kirjallisessa menettelyssä tuomioistuin voi kehottaa asianosaisia toimittamaan asiaan liittyen kirjallisen lausuman (OK 5:15 a §). Valmisteluistunnossa jatketaan suullisesti siitä, mihin on kirjallisessa valmistelussa päädytty. Valmisteluistuntoon kutsutaan asianosaiset ja heidän mahdolliset avustajansa. Tuomioistuin selostaa istunnon alussa, mistä asiassa on kyse ja mihin kirjallisessa valmistelussa on päästy. Suullinen valmistelu on tarkoitus käydä loppuun yhdellä istuntokerralla (OK 5:15 c §).

Valmisteluissa on selvitettävä asianosaisten vaatimukset ja niiden perusteet, se missä asiassa asianosaiset ovat eri mieltä, mitä todisteita he esittävät ja mitä tällä todisteella pyritään näyttämään toteen, sekä onko asiassa edellytyksiä sovinnolle (OK 5:19 §). Valmistelussa asianosaisten tulee myös antaa lausuma siitä mitä toinen osapuoli on esittänyt (OK 5:20 §). Mikäli asianosaisen kirjallinen tai suullinen lausuma on joltain osin puutteellinen tai epäselvä, on tuomioistuimen esitettävä selventäviä kysymyksiä asian selventämiseksi (OK 5:21 §).

Riitainen asia voidaan ratkaista myös kirjallisessa menettelyssä, jos asian laatu on sellainen, ettei se vaadi pääkäsittelyn toimittamista, eikä asianomaisista kukaan vastusta kirjallisen menettelyn käyttämistä asian ratkaisemiseksi (OK 5:27 a §). Kun valmistelussa on saatu koottua kaikki tarpeellinen tieto ja asianosaisten suostumukset ja lausumat, eikä valmistelua ole enää tarkoituksenmukaista jatkaa, voidaan asian käsittely siirtää kokonaan pääkäsittelyyn (OK 5:28 §).

Oikeudenkäymiskaaren 6 luvun 2 §:n mukaan pääkäsittelyssä istunnon alussa käydään lyhyesti yhteenvedon avulla läpi mihin asiassa on päädytty valmistelussa. Asianosaisilta tiedustellaan myös vastaavatko valmistelussa esitetyt vaatimukset edelleen heidän kantaansa asiassa. Sen jälkeen asianosaiset perustelevat kantansa ja antavat lausumat vastapuolen perusteluihin. Tuomioistuin ottaa sen jälkeen vastaan todisteluja, jonka jälkeen asianosaiset esittävät loppulausuntonsa.

Todistelun nimeäminen lasta koskevissa asioissa on usein hankalaa. Tuomioistuimet voivat suhtautua torjuvasti lähisukulaisten kuulemiseen todistajina, sillä todistelu on yleensä erittäin puolueellista ja tunnepitoista. Kuitenkaan lähisukulaisuus ei ole syy evätä todistajan kuulemista, mikäli todistusteema on perusteltu tarkoin, pelkkää mielipidetodistelua ei yleensä oteta vastaan, sillä todistajan tehtävä ei ole antaa omia näkemyksiään tai mielipiteitä siitä, kuka sopii hänen mielestään paremmin lapsen lähihuoltajaksi (Aaltonen 2009, 167).

Oikeudenkäymiskaaren 24 luvun 1 §:n mukaan käräjäoikeuden ratkaisu riita-asiassa on nimeltään tuomio. Tuomiota laatiessa otetaan huomioon ainoastaan oikeudenkäyntiaineisto, joka on esitetty pääkäsittelyistunnossa. Mikäli kuitenkin asia ratkaistaan jo valmistelussa, saadaan tuomiossa ottaa huomioon kaikki mitä asiassa on esitetty (OK 24:2 §). Käräjäoikeuden tuomiossa on tultava ilmi tuomioistuimen nimi ja tuomion antamispäivä, asianosaisten tiedot, vaatimukset ja vastaukset perusteluineen, luettelo todistelusta, käytetyt lainkohdat, tuomiolauselma sekä asian ratkaisseiden jäsenten nimet. Tuomiossa on myös

ilmoitettava, mikäli asiasta on äänestetty ja eriävän mielipiteen antaneiden jäsenten perusteet (OK 24:7 §).

3.4 Sovittelumenettely

3.4.1 Tuomioistuinsovittelu

Riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa annetussa laissa (394/2011), myöhemmin sovittelulaki, SL, säädetään tuomioistuinsovittelusta. Tuomioistuinsovittelulla tarkoitetaan riita-asioiden ja riitaisten hakemusasioiden sovittelua yleisessä tuomioistuimessa (SL 1 §). Tuomioistuinsovittelun tavoitteena on saada asiassa aikaan sovinnollinen ratkaisu. Edellytyksenä sovitteluun kuitenkin on, että asia soveltuu soviteltavaksi ja sovittelu on riidan osapuolten vaatimuksiin nähden tarkoituksenmukainen (SL 3 §). Mikäli asiaa ei ole käsitelty tuomioistuimessa, voidaan asia ottaa sovitteluun riidan osapuolen tai osapuolten kirjallisella hakemuksella. Hakemuksessa on selostettava käsiteltävä riidan aihe ja osapuolten eriävät näkemykset tästä riidasta. Hakemuksessa on myös ilmoitettava perusteet, joilla asia soveltuu soviteltavaksi sekä osapuolten prosessiosoite, mahdollisten lausuntopyyntöjen ja ilmoitusten varalta. Jos asiaa on jo käsitelty tuomioistuimessa, voi asianosainen tai asianosaiset pyytää sovittelua vapaamuotoisesti ennen kuin asian valmistelu on päättynyt. Tuomioistuinsovittelu edellyttää kaikkien osapuolten suostumusta. Mikäli ainoastaan toinen riidan osapuoli tai asianomainen hakee sovittelun aloittamista, on toiselle osapuolella varattava tilaisuus tulla kuulluksi asian suhteen ja tämän on annettava suostumuksensa sovitteluun. Tuomioistuin päättää mahdollisen sovittelun aloittamisesta (SL 4 §).

Riitaisaa asiaa sovittelemaan määrätään sovittelulain mukaan sovittelija, joka on asiaa käsittelevän tuomioistuimen tuomari. Sovittelija voi käyttää osapuolten suostumuksella asiantuntijan avustusta tarvittavan asiantuntemuksen turvaamiseksi ja asian käsittelyn edistämiseksi (SL 5 §). Sovittelun tulee tapahtua mahdollisimman joutuisasti, tasapuolisesti ja puolueettomasti.

Sovittelijan täytyy kuulla osapuolia ja neuvotella heidän kanssaan (SL 6 §). Sovittelijan tehtävänä on auttaa osapuolia pääsemään riitaisassa asiassa yhteisymmärrykseen ja sovinnolliseen ratkaisuun. Sovittelija voi myös osapuolten pyynnöstä ja suostumuksesta antaa ehdotuksen sovinnon ratkaisemiseksi. Ehdotuksen tulee perustua sovittelussa ilmi tulleisiin seikkoihin, sekä olla asiaan nähden tarkoituksenmukainen (SL 7 §).

Tuomioistuinsovittelu voi päättyä monella eri tavalla. Sovittelulain 9 §:n mukaan sovittelu päättyy, kun asiasta vahvistetaan sovinto tai osapuolet sopivat asian keskenään, tai jompikumpi osapuoli ilmoittaa, ettei enää halua sovittaa asiaa. Sovittelu voi päättyä myös siihen, että sovittelija, kuultuaan osapuolia, päättää että sovittelun jatkamiselle ei enää ole perusteita. Sovittelun päättymisestä on ilmoitettava osapuolille ja mikäli asiaa alun perin käsiteltiin tuomioistuimessa, jatketaan sitä, kuten on säädetty riita-asian käsittelystä. Saman lain 16 §:n mukaan riidan osapuoli ei saa sovittelun päätyttyä myöhemmässä tuomioistuinkäsittelyssä vedota sovittelussa ilmi tulleisiin seikkoihin, sillä tuomioistuinkäsittelyssä asian ratkaisemisen kannalta otetaan huomioon ainoastaan valmistelussa tai pääkäsittelyssä ilmi tulleet asiat.

Lapsen asemaa ja oikeutta koskevista asioista voidaan sovittelulain 10 §:n mukaan sovittaa sellaisia asioita, jotka koskevat lapsen elatusta, huoltoa tai tapaamisoikeutta. Tuomioistuinsovittelussa on turvattava lapsen etu. Sovintoa vahvistettaessa on otettava huomioon lapsenhuoltolain sekä lapsen elatuksesta annetun lain (704/1975) yleiset säännökset, kuten esimerkiksi lapsen oikeus turvalliseen ja tasapainoiseen kehitykseen ja hyvinvointiin sekä elatukseen.

3.4.2 Asiantuntija-avusteinen sovittelumenettely

Oikeusministeriössä laadittiin vuonna 2010 lista erilaisista hankkeista liittyen lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin politiikkaohjelmaan. Hankkeiden avulla oli tarkoitus parantaa ja kehittää lasten asemaa oikeudenkäynnissä. Työryhmä laati selvityksen Norjassa käytettävän niin sanotun Follo-mallin mahdollisesta käytöstä Suomen oikeusjärjestelmässä. Norjassa Follo-malli on

osa lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevaa oikeudenkäyntimenettelyä ja se tarjoaa mahdollisuuden tehostaa sovittelua huoltoriidoissa. Suomessa työryhmän tavoitteena oli nykyisen lainsäädännön puutteissa käynnistää kahden vuoden pituinen kokeilu Follo-mallin käytöstä Espoon, Helsingin, Oulun ja Pohjois-Karjalan kärjäoikeuksissa. Follo yksinkertaisuudessaan tarkoittaa asiantuntijan käyttöä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta sekä elatusta ja muutenkin lapsen oikeutta koskevissa sovitteluissa. Sovinnon löytäminen lasta koskevissa riidoissa on tärkeää, sillä sovinnon katsotaan vähentävän vanhempien välisiä ristiriitoja, joka on aina lapsen edun mukaista. Työryhmän tavoitteena oli valmistella ehdotus mallin kokeilemisesta Suomen lainsäädännön raameissa, jotta voitaisiin käynnistää Follon kokeilu työryhmän esittämässä kärjäoikeuksissa. Työryhmän tehtävänä oli myös selvittää, soveltuuko sovittelulaki asiantuntija-avustajan käyttöön lapsiriidoissa. (Oikeusministeriö 2010, 13.)

Sovittelumenettelyn tarkoituksena on olla kivuttomampi ja rakentavampi vaihtoehto oikeudenkäynnille. Huoltoriidan oikeudenkäynti on erittäin tunteita nostettava käsittely, jossa vanhemmat usein riitelevät keskenään ja syyttelevät toisiaan sen sijaan, että pyrittäisiin saamaan aikaan lapsen edulle parhaiten sopiva ratkaisu. Oikeudenkäynnin aloittaminen onkin vanhempien vastuun sysäystä oikeuden ratkaisuun. Huoltoriitojen oikeudenkäynneillä on myös tapa jakaa suvut erilleen kun lapsesta kiistellään omaisuuden tapaan. Asiantuntija-avusteisessa sovittelussa puolestaan pyritään vanhempien kanssa yhdessä pääsemään sellaiseen ratkaisuun, johon molemmat voivat olla tyytyväisiä. Sovittelussa aikaan saatuun sovintoon on helpompi mukautua, kuin viranomaisen tekemään päätökseen, sillä sovinto on tehty vanhempien yhteisymmärryksessä ja molempien kompromissien kautta. Sovittelumenettely on luottamuksellinen ja näin ollen sovittelussa voidaan myös paremmin ottaa huomioon lapsen ja vanhempien elämäntilanne kokonaisuudessaan ja ratkaista monia huoltoriidan taustalla olevia ongelmia. (Oikeusministeriö 2012, 20.)

Asiantuntija-avustajana Follo-sovitteluissa mukana olevat lapsipsykologit tai sosiaalityöntekijät toimivat kärjätuomarin työparina. Tuomari toimii sovittelussa puheenjohtajana ja sovittelussa voi olla asianomaisten lisäksi mukana heidän

avustajansa, sihteeriä ei sovittelussa tarvita, sillä sovittelusta ei laadita pöytäkirjaa. Asiantuntija-avustajan tärkein tehtävä on auttaa vanhempia näkemään lapsen etu ja keskittyä siihen, mikä on lapselle parasta. Pohjois-Karjalan kärjäoikeuteen on nimetty neljä asiantuntija-avustajaa, jotka on valittu perheneuvoloista tai sosiaalityöntekijöiden joukosta. Lähetin kaikille neljälle avustajalle kyselylomakkeen, jossa kyselin asiantuntija-avustajan roolista sovittelusta ja sain heiltä seuraavia kommentteja:

Itse korostan lyhyesti alkupuheenvuorossani sitä, että vanhemmat ovat lapsensa parhaat asiantuntijat ja me voidaan auttaa heitä tilanteessa kysymyksiin, mutta vanhemmat vain voivat tietää mikä on heidän lapselleen parasta. Korostan myös sitä, että keskiössä on lapsi, lähtökohtana on lapsen paras.

Pyrin kysymyksillä ohjaamaan keskustelua lapsiin, jos se on keskittymässä vanhempien keskinäiseen riitaan. Jaan tietoa eri-ikäisten lasten tarpeista.

Asiantuntija-avustajana pyrin pitämään mielessäni sen, että muistetaan sovittelussa pohtia asiaa aina lapsen kannalta. Pidän huolen lapsen äänen kuulemisesta ettei tehdyt sopimukset olisi lapsen etua vastaan.

Kaikki avustajat toivat vahvasti esille sen, että heidän roolinsa on tuoda esille lapsen etu ja se ettei sovittelussa keskitytä vanhempien keskinäisiin riitoihin. Avustajat suuntaavat keskustelun lapseen ja lapsen tarpeisiin ja siihen, että vanhemmat tuntevat lapsensa parhaiten.

Hyötyjä ja haittoja kartoittaessani asiantuntija-avustajat ja kärjätuomarit toivat esille muun muassa hyötyinä sellaisia asioita kuin;

- prosessin nopeus verrattuna oikeudenkäyntiin,
- vanhempien puhekontaktin ja yhteistyön aikaansaanti,
- vanhempien vastakkainasettelun poisjääminen,
- vanhemmat ottavat vastuun heille kuuluvasta asiasta,

- yhteinen sovinto on kestävämpi,
- ratkaisu on vanhempien itsensä tekemä ja heille sopiva,
- lapsen etu on asioiden keskipisteenä.

Haittoina asiantuntija-avusteisessa sovittelumenettelyssä pidettiin muun muassa;

- tapaamiskertojen vähyyttä,
- vanhempien kertomien luotettavuutta,
- prosessin nopeatempoisuutta ja päätöksenteon kiireellisyyttä,
- sitä, että sovittelun epäonnistuminen johtaa usein oikeudenkäyntiin ja silloin asian vireilläolo pitkittyy.

3.5 Täytäntöönpano

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta annetun lain 4 ja 6 §:n mukaan lapsen huoltoa koskevan päätöksen täytäntöönpanoa voi hakea myös tuomioistuimen sijasta lapsen kotipaikan ulosottomieheltä, mikäli tuomioistuimen antamasta päätöksestä on kulunut vähemmän kuin kolme kuukautta. Täytäntöönpanohakemus on tehtävä kirjallisena ja hakemukseen on liitettävä tuomioistuimen tai sosiaalilautakunnan lainvoimainen päätös alkuperäisenä tai oikeaksi todistettuna jäljennöksenä. Hakemuksen saavuttua tuomioistuimelle, se annetaan sovittelijalle, joka järjestää asiasta sovittelun. Sovittelijat ovat yleensä sosiaalityöntekijöitä. Sovittelua ei kuitenkaan tule järjestää, mikäli painavista syistä katsotaan, että lapsen etu vaatii päätöksen täytäntöönpanon järjestämistä heti, taikka aikaisemman sovittelun perusteella voidaan todeta, että sovittelu jäisi suurella todennäköisyydellä tuloksettomaksi tai tuomioistuimen antamasta päätöksestä on kulunut vähemmän kuin kolmen kuukautta, jolloin sovittelun järjestämiselle ei ole erityistä syytä.

Sovittelun tarkoitus on pyrkiä edistämään ja ylläpitämään asianosaisten yhteistoimintaa lapsen hyvinvoinnin toteuttamiseksi. Ensisijaisena tavoitteena

on saada vanhemmat noudattamaan tuomioistuimen antamaa päätöstä vapaaehtoisesti. Sovittelijan tulee yrittää järjestää asianosaisten kesken yhteinen neuvottelu. Sovittelijan on tarkoitus myös keskustella henkilökohtaisesti lapsen kanssa, sikäli kuin se on mahdollista ottaen huomioon lapsen ikä ja kehitystaso. Keskustelun aikana on pyrittävä selvittämään hienovaraisesti lapsen omat toiveet ja mielipiteet. Selvittelystä ei saa aiheutua haittaa lapsen ja vanhempien välisille suhteille (7 §.)

Mikäli sovittelu ei johda tulokseen, antaa sovittelija kertomuksen käräjäoikeudelle. Kertomus voi sisältää seikkoja, joilla saattaa olla vaikutusta asian ratkaisemisessa. Sovittelijalla on oikeus hankkia salassa pidettäviä tietoja muilta viranomaisilta ja sovittelijan pitää ilmoittaa kertomuksessaan sellaiset salassa pidettävät tiedot, joiden hän arvioi olevan välttämättömiä asian ratkaisemiseksi lapsen edun kannalta (9 §).

Jos lapsi on täyttänyt 12 vuotta, ei täytäntöönpanoon saa ryhtyä vastoin hänen tahtoaan. Täytäntöönpanoon ei myöskään saa ryhtyä vastoin alle 12-vuotiaan lapsen tahtoa, mikäli lapsen katsotaan olevan jo sen verran kehittynyt, että hän ymmärtää kyseessä olevan tilanteen ja hänen tahdolleen voidaan näin ollen antaa painoarvoa (2 §). Korkein oikeus on ratkaisussaan KKO 2001:110 korostanut lapsen itsenäisen mielipiteen painoarvoa ja sitä ettei ratkaisua saa panna täytäntöön, mikäli lapsi vastustaa sitä ja on iältään ja kehitykseltään kypsä. Tapauksessa oli kyse lasten huoltoriidan ratkaisun täytäntöönpanosta ja lasten muuttamisesta toiseen maahan biologisen isänsä luokse.

Puolisuomalainen perhe oli asunut Genevessä, Sveitsissä. Vanhempien erotessa lasten huoltajuus oli määrätty suomalaiselle äidille. Äidin ja lasten asuessa Suomessa, oli äiti solminut uuden parisuhteen. Lapsien äidin kuoltua jäivät lapset vaille huoltajaa. Lapset määrättiin isänsä huoltoon sillä perusteella, ettei äidin asuinkumppani ollut kykenevä ylläpitämään tarpeeksi hyvää suhdetta lasten ja isän välillä, jotta tapaamisoikeus isän kanssa toteutuisi. Asia vietiin hovioikeuteen.

Hovioikeus katsoi, että siitä huolimatta vaikka lapset ovat kehitykseltään ikäisensä tasoisia, ei heille voida antaa yksinomaista määräysvaltaa tulevaisuudestaan, vaan on arvioitava vastaako lasten mielipide heidän etuaan. Näin ollen lasten mielipiteille ja käräjäoikeuden päätöksen vastustamiselle ei voida antaa tarpeeksi painoarvoa asian ratkaisemisen suhteen. Hovioikeus ei muuttanut käräjäoikeuden päätöstä ja hovioikeuden päätöksestä valitettiin jälleen korkeimpaan oikeuteen.

Korkein oikeus kuitenkin katsoi, ettei asiassa esitetty selvitys, lasten ikä ja kehitystaso sekä muut olosuhteet huomioon ottaen ole syytä olettaa, että kyseessä ei olisi lasten oma ja itsenäinen tahto. Korkein oikeus katsoi myös, ettei ole lasten edun mukaista vastoin heidän tahtoaan pakottaa heitä muuttamaan isänsä luo Sveitsiin, josta he olivat muuttaneet pois lähes kymmenen vuotta aikaisemmin. Molempien lapsien ollessa jo yli 12-vuotiaita, ei hovioikeuden päätöstä voisi muutenkaan panna täytäntöön vastoin lasten omaa tahtoa, joten korkein oikeus päätti purkaa hovioikeuden ja käräjäoikeuden päätökset ja määrätä lapset äidin asuinkumppanin huoltoon.

Oikeustapauksessa sovellettiin lapsen huolto- ja täytäntöönpanoa koskevan päätöksen täytäntöönpanosta annettua lakia, jonka 2 §:n mukaan täytäntöönpanoon ei saa ryhtyä vastoin lapsen tahtoa, jos lapsi on täyttänyt 12 vuotta. Koska tässä tapauksessa vanhempi lapsi oli 14-vuotias ja nuorempikin oli jo täyttänyt 12 vuotta, ei sellainen huoltopäätös, joka edellyttäisi lasten muuttamista isänsä luo, ole mahdollista panna täytäntöön. Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta säädetyn lain 9 § 4. momentin mukaan lapsen huolto voidaan määrätä vanhempien ohella tai sijasta henkilölle, jolla on läheiset suhteet lapseen, mutta ei ole lapsen vanhempi. Tapauksessa lapsen huolto määrättiin äidin asuinkumppanille, juurikin siitä syystä, että hänellä oli ollut lasten kanssa läheiset suhteet jo monen vuoden ajan. Tapaus herätti paljon kohua myös julkisuudessa, sillä lapsien huollon sai äidin kanssa samaa sukupuolta ollut uusi kumppani. Tällainen ratkaisu kuitenkin osoittaa juuri sen asian, ettei biologisella vanhemmalla ole ainoastaan asemansa vuoksi lapsen edun ylittäviä oikeuksia. (Gottberg 2010, 184.)

4 Lapsen kuuleminen

4.1 Kuulemismenettely

Lapsen kuulemisen tarkoitus ja toteuttamistavat ovat erilaisia eri prosesseissa. Esimerkiksi lastensuojelulain 20 ja 21 §:n mukaan lastensuojeluasiassa on lapsen mielipide selvitettävä ja otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason vaatimalla tavalla. Lapsella, joka on täyttänyt 12 vuotta, on lastensuojeluasiassa oikeus käyttää huoltajansa ohella puhevaltaa ja näin ollen hänelle on myös varattava tilaisuus tulla kuulluksi. Tällöin lapsen kuulemisen tarkoitus on lapsen mielipiteen selvittäminen, mutta myös lapselle asianosaisasemassa olevalle kuuluvan oikeuden toteutuminen. Asianosaisena lapsi saa osallistua tuomioistuimen istuntoon, jossa häntä koskevaa asiaa käsitellään.

Rikosasiassa asianomistajana olevan lapsen kuulemisen tarkoitus on rikoksen selvittäminen. Oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain (689/1997) 1 luvun 4 §:n mukaan alaikäistä vastaan tehdyn rikoksen johdosta syyttämispyyntön esittämisoikeus on lapsen huoltajalla tai laillisella edustajalla. 15 vuotta täyttäneellä lapsella on huoltajansa tai laillisen edustajansa ohella oikeus tehdä itsenäisesti syyttämispyyntö häneen kohdistuneen rikoksen johdosta.

Oikeudenkäymiskaaren 12 luvun 1 §:n 2 momentin mukaan 15 vuotta täyttäneellä nuorella on häntä itseään koskevassa asiassa huoltajansa kanssa rinnakkainen puhevalta. Tämä säännös ei kuitenkaan päde huoltoasiaan, sillä lapsenhuoltolain 14 § määrittelee sen, kenellä on puhevalta lapsen huolto ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa. Lapsen äänen kuuluminen varmistetaan kuitenkin siten, että lapsenhuoltolaissa (11 § ja 9.4 §) veloitetaan selvittämään lapsen omat toivomukset ja mielipiteet, mikäli vanhemmat eivät pääse asiassa yksimielisyyteen, lapsi on muun kuin huoltajansa hoidettavana taikka lapsen mielipiteen selvittämistä muutoin pidetään lapsen edun kannalta oleellisena.

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettu laki lähtee siitä oletuksesta, että kun lapsen vanhemmat ovat samaa mieltä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta, ovat he silloin kuulleet lapsen mielipiteen ja tulkinneet sen yksimielisesti ja näin ollen ottaneet sen myös huomioon sopimusta tehdessään. Tästä syystä ratkaisu voidaan tehdä lasta kuulematta, kuitenkin mikäli ei ole aihetta epäillä sopimuksen olevan lapsen edun vastainen (10.2 §). Tästä esimerkkinä on korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 2008:69, jossa esille tuodaan vanhempien tekemän sopimuksen ensisijaisuus verrattuna lapsen omaan mielipiteeseen. Tapauksessa oli kysymys vanhempien tekemästä tapaamisoikeutta koskevasta sopimuksesta, jota alioikeuskäsittelyn aikana teini-ikäiset lapset olivat joltain osin vastustaneet.

Vanhemmilla oli yhteishuoltajuus ja lapset asuivat isänsä luona. He olivat jo usean vuoden ajan tavanneet äitiään säännöllisesti ilman minkäänlaista sopimusta tapaamisista. Lapset olivat kärjäoikeuden pääkäsittelyn ulkopuolella kertoneet olevansa tyytyväisiä nykytilanteeseen ja haluavan tavata äitiään ilman tarkkaan asetettuja kellonaikoja. Kärjäoikeus oli jättänyt vahvistamatta vanhempien yhteisen sopimuksen siltä osin kuin se koski tapaamisten vähimmäismääriä ja tarkkoja kellonaikarajoituksia. Asiasta valitettiin hovioikeuteen. Hovioikeus oli hyväksynyt kärjäoikeuden antaman ratkaisun.

Korkeimman oikeuden käsitellessä asiaa oli jo vanhempi lapsista tullut täysi-ikäiseksi, eikä tapaamisoikeuspäätös enää koskenut häntä. Nuorempi lapsi oli 15-vuotias. Korkein oikeus katsoi, että vaikka kyseessä oli jo melkein täysi-ikäinen lapsi, ei nuorella siitä huolimatta ole oikeutta määrittellä tapaamisoikeuden sisältöä. Korkein oikeus toi myös esille, että vanhempien ollessa sopimuksesta yksimielisiä, ei lapsen mielipiteen selvittäminen ole pääsääntöisesti edes tarpeellista asian ratkaisemisen kannalta. Kyseessä oli äänestysratkaisu, jossa eriävä mielipide olisi pysyttänyt hovioikeuden ratkaisun.

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 15 §:n 2 momentin mukaan lasta voidaan kuulla myös henkilökohtaisesti tuomioistuimessa, mutta

ainoastaan, jos sen katsotaan painavista syistä olevan tarpeellista asian ratkaisemisen kannalta ja lapsi on itse kuulemiseen suostunut. Kuulemisesta ei kuitenkaan saa aiheutua lapselle minkäänlaista haittaa. Käytännössä lapsen kuuleminen kuitenkin tapahtuu lapsen asuinpaikan sosiaalitoimen tekemän olosuhdeselvityksen kautta. Lastenhuoltoasetuksen 3 §:ssä säädetään, että jos ja kun tuomioistuin lapsenhuoltolain 15 §:n 2 momentin nojalla päättää kuulla lasta henkilökohtaisesti, on päätöksessä mainittava ne seikat, joiden vuoksi lapsen kuuleminen katsotaan välttämättömäksi asian ratkaisemisen kannalta.

Lapsen henkilökohtaisella kuulemisella tuomioistuimessa on korkea kynnyks, vaikkakin painavien syiden harkinta on tuomioistuimen omassa harkinnassa. Painavia syitä lapsen henkilökohtaiseen kuulemiseen voivat olla esimerkiksi;

- puutteellisuudet sosiaalitoimen olosuhdeselvityksessä,
- sosiaalitoimen kuulemisesta on kulunut pitkä aika,
- olosuhteet ovat muuttuneet selvityksen jälkeen,
- vanhemmat esittävät yksimielisen pyynnön sekä
- tarve saada omakohtainen kuva lapsen suhtautumisesta käsiteltävään asiaan (Aaltonen 2009, 271).

Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 21 §:n mukaan alle 15-vuotiasta henkilöä voidaan kuulla todistajana tai todistelutarkoituksessa, jos tuomioistuin harkitsee sen soveliaaksi ja mikäli henkilökohtaisella kuulemisella on keskeinen merkitys asian ratkaisemiseksi ja kuuleminen ei aiheuta henkilön kehitykselle haittaa. Kuultavan kuulustelemisen hoitaa tuomioistuin. Asianosaisille on kuitenkin varattava tilaisuus esittää kuultavalle kysymyksiä tuomioistuimen välityksellä, tai mikäli tuomioistuin katsoo soveliaaksi, suoraan kuultavalle. Kuuleminen voi tapahtua tarvittaessa myös tuomioistuimen istuntosalin ulkopuolella. Säännöksen mukaan lasta voidaan kuulla oikeudessa todistajana syytetyn olematta paikalla, jos on epäily siitä, että lapsi ei pelkojensa vuoksi pysty ilmaisemaan tietojaan. (Hirvelä 1997, 123.)

Kuuleminen tuomioistuimessa tapahtuu tavallisimmin yhdellä tapaamiskerralla ja se toteutetaan pääkäsittelyn ulkopuolella, esimerkiksi valmistelu- tai

neuvottelusalissa. Kuuleminen voidaan myös lapsen jännittämisen vähentämistä ajatellen järjestää kokonaan tuomioistuimen ulkopuolella. Ennen kuulemista keskustellaan vanhempien kanssa lapsen läsnä ollessa, jotta lapselle välittyy tieto siitä, että vanhemmat hyväksyvät kuulemisen ja lapsi voi vapaasti kertoa omista tuntemuksistaan. Jotta lapsen omat ja aidot mielipiteet saataisiin selville, eivät vanhemmat yleensä ole läsnä lasta kuultaessa. Tähän on kuitenkin oltava niin lapsen kuin vanhempien suostumus. Mikäli lapsi haluaa vanhempien olevan paikalla, ei siihen ole estettä, kuitenkin vain niin että silloin molemmat vanhemmista ovat paikalla. Tuomarin kannattaa ennen lapsen kuulemista keskustella vanhempien kanssa, sillä se voi antaa paljon hyödyllistä tietoa siitä, mitä asioita lapselta kannattaa kysyä. Koska lapsen kuuleminen on osa oikeudenkäyntimateriaalia, on se myös dokumentoitava. Samalla dokumentointi ehkäisee lapsen uudelleen kuulemisen käsittelyn myöhemmässä vaiheessa. Kuulemispöytäkirja tehdään joko tuomarin tai sihteerin muistiinpanojen tai nauhoituksen pohjalta. Kuulemisen jälkeen vanhemmille kerrotaan vapaamuotoisesti mitä kuulemisessa on käynyt ilmi. Vanhemmille on myös varattava tilaisuus kommentoida lapsen kuulemisessa lausumia asioita (Aaltonen 2006, 272–274).

Teetäin kyselyn muutamalle Pohjois-Karjalan käräjäoikeudessa työskentelevälle tuomarille. Saamieni vastausten mukaan kaikki kärjätuomarit olivat sitä mieltä, että lapsen henkilökohtainen kuuleminen tuomioistuimessa on erittäin harvinaista lain sille asettaman korkean kynnyksen vuoksi (LHL 15 § 2), mutta on huoltoriitatapauksia, joissa vanhemmat ovat itse ehdottaneet lapsen kuulemista. Lapsen henkilökohtaista kuulemista tuomioistuimessa voitaisiin kärjätuomareiden mukaan soveltaa, kun kyseessä on teini-ikäinen lapsi, joka itse ilmoittaa haluavansa tulla kuulluksi.

4.2 Sosiaalitoimen olosuhdeselvitys

Kuten jo aikaisemmin on tullut esille, voivat vanhemmat ensisijaisesti yhdessä sopia lapsensa huoltoon, asumiseen, elatusapuun ja tapaamisoikeuteen liittyvät asiat keskinäisellä sopimuksella, jonka sosiaalilautakunta sitten hyväksyy.

Vanhemmat voivat myös sosiaalilautakunnan sijaan pyytää ratkaisua lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen avioerohakemuksen liitännäisasiana käräjäoikeudelta. Jos vanhemmat ovat asiasta yksimielisiä, tehdään hakemuksen johdosta käräjäoikeudessa kansliapäätös samaan aikaan avioeropäätöksen kanssa. Mikäli vanhemmat kuitenkin ovat erimielisiä siitä, kuinka lapsen huolto ja tapaamisoikeus tulisi toteuttaa, voivat he hakea oikeuden ratkaisua asian suhteen.

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun asetuksen (556/1994), myöhemmin lapsenhuoltoasetus, LHA, 1 §:n mukaan käsitellessään lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaa asiaa, voi tuomioistuin tarvittaessa hankkia olosuhdeselvityksen sen kunnan sosiaalilautakunnalta, jossa lapsella on asuinpaikka. Tällöin asian käsittelyä lykätään ja virkateitse pyydetään selvitystä. Pyyntöön on lisättävä kaikki tarpeellinen tieto hakemuksesta ja asian käsittelystä. Tuomioistuin voi hyvin tarkasti määritellä mitä asioita se haluaa olosuhdeselvityksessä selvitetävän, kuten esimerkiksi;

- vanhempien ja lasten asuin olosuhteet,
- vanhempien taloustilanne ja elatuskyky,
- lapsen ja vanhemman terveydentila,
- vanhempien ammatti ja työaika,
- lapsen päivähoitopaikka tai koulu,
- lapsen harrastukset sekä
- lapsen tukiverkostot vanhempien luona.

Tarkkojen ohjeiden lisäksi tuomioistuin antaa olosuhdeselvityspyynnössään myös määräjän, jolloin selvitys on toimitettava käräjäoikeuden kansliaan. Tuomioistuimen on myös varattava sosiaalilautakunnalle tilaisuus tulla kuulluksi asian suhteen, mikäli tuomioistuin katsoo sen olevan lapsen edun kannalta tai jostain muusta syystä tarpeelliseksi (LHA 2 §). Olosuhdeselvityksen tarkoituksena on siis antaa tuomioistuimelle tarkemmat ja paremmat pohjatiedot asian ratkaisemiselle.

Lastensuojelulain 7 §:n mukaan selvityksen laatimisessa voidaan käyttää hyväksi kunnan eri viranomaisten yhteistyötä. Olosuhdeselvityksen tekemiseen voidaan käyttää muun muassa eri viranomaisten asiantuntemusta. Vaikeissa huoltoriidoissa perheen asioita käsittelevät samanaikaisesti monet eri viranomaistahot. Tuomioistuimen ja sosiaalitoimen lisäksi lapsen tilannetta voivat selvittää muun muassa lastensuojelu, poliisi, perheneuvola, koulun psykologi tai kuraattori. Yhä useammin pyydetään myös kasvatus- ja perheneuvolasta lausuntoa perheen tilanteesta ja selvitys voi esimerkiksi koskea lapsen kehitystä, perheen vuorovaikutusta tai lapsen mielipidettä sekä toivomuksia. Ongelmaksi ei sinänsä tällaisissa tilanteissa muodostu lapsen etua ajavien viranomaistahojen vähyys, vaan niiden keskinäinen yhteistyö ja työn koordinointi. (Aaltonen 2009, 140.)

Sosiaalitoimen selvityksen tehtävänä on täydentää tuomioistuimen käytössä olevaa oikeudenkäyntiaineistoa siten, että päätöstä tehdessään asiaa käsittelevä tuomari voi ottaa huomioon kaikki asiaan vaikuttavat seikat. Olosuhdeselvitys on siis vain osa sitä oikeudenkäyntiaineistoa, jonka perusteella asiasta tehdään ratkaisu. Selvityksen tekijän tulee olla puolueeton, sillä selvityksen tarkoitus on antaa mahdollisimman objektiivista tietoa sellaisista asioista ja olosuhteista, joilla saattaa olla merkitystä asian ratkaisemisen kannalta, ja joita on tuomioistuimen muutoin vaikea saada selville (Aaltonen 2009, 196–197).

Keskeinen osa sosiaalitoimen olosuhdeselvitystä ovat esiin tulleet lapsen omat mielipiteet ja toiveet sekä havainnot lapsesta. Lapsen kuulemisessa saatu tieto tulee välittää tuomioistuimelle mahdollisimman autenttisesti, jotta tuomioistuin voisi arvioida lapsen lausumien merkitystä parhaalla mahdollisella tavalla. Mikäli kuulemista ei nauhoiteta tai videoida, on keskustelun sisältö kirjattava ylös siltä osin kuin sillä on merkitystä asian ratkaisemisessa. Selvitystä tekevän sosiaalityöntekijän tulee välttää omien johtopäätöksien kirjaamista. Selvityksessä on myös kuvattava lapsen ruumiinkieltä, ilmeitä ja eleitä, mikäli ne vaikuttavat olevan ristiriidassa lapsen kertoman kanssa. Selvittäjän ilmi tuomat näkemykset lapsen esittämien toiveiden painoarvosta tulee aina olla perusteltuja. Mikäli asiassa on esitetty väite lapsen manipuloinnista tai

mielipiteiden aitoudesta, on selvittäjän myös yritettävä arvioida lapsen lausumien riippumattomuutta ja uskottavuutta (Aaltonen 2009, 228).

Kuulemisen onnistumisen ja lapsen hyvinvoinnin kannalta ratkaisevaa on se, miten paljon lapsi jo tietää ja ymmärtää meneillään olevasta huoltoriidasta. Asia tulee ilmaista ja selittää lapselle ymmärrettävällä kielellä ja käsittein lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Lapselle tulee kertoa muun muassa;

- mistä erimielisyydestä vanhempien välillä on kyse,
- että lapsella on mahdollisuus kertoa omasta toiveistaan ja ajatuksistaan,
- ettei häntä pakoteta kertomaan mitään, ellei hän halua,
- ettei lapsen mielipide ratkaise asiaa, vaan asiasta päättävät vanhemmat,
- että keskustelusta kerrotaan vanhemmille, eikä se ole salaisuus.

Lapsen ikä ja kehitysvaihe vaikuttavat paljon siihen miten kuuleminen suoritetaan. Pienten lasten kuuleminen on ennen kaikkea hänen leikkiensä ja käyttöksensä tarkkailua sekä lapsen ja vanhempien vuorovaikutuksen havainnointia (Aaltonen 2009, 264).

Olosuhdeselvitys tehdään lähtökohtaisesti kirjallisesti, mutta toisinaan, vaikkakin harvoin selvityksen tekijöitä voidaan nimetä huoltoriidassa todistajiksi. Sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (812/2000) 18 §:n mukaan, mikäli selvityksen tekijä kutsutaan asian käsittelyyn todistajana, on hänellä oikeus kertoa salassa pidettäviä tietoja, jos näiden tietojen katsotaan olevan lapsen edun kannalta olennaisia ja välttämättömiä asian ratkaisemisen kannalta.

5 Pohdinta

Työ oli pääpiirteittäin oikeusprosessien ja erityisesti tuomioistuimessa toimitettavan kuulemismenettelyn kartoittamista. Tuomioistuimessa lapsen kuuleminen tapahtuu pääsääntöisesti sosiaalitoimen tekemän olosuhdeselvityksen ohessa,

jolloin lapsen mielipidettä ja tahtoa tiedustellaan hienovaraisesti. Lapsen ikä ja kehitystaso huomioon ottaen sosiaalitoimen työntekijän on pyrittävä selvittämään lapsen mielipide tilanteesta ja mikä on lapsen oma ja aito tahto. Kun kyseessä on pieniä lapsia, on olosuhdeselvityksen tavoitteena seurata lapsen ja vanhemman vuorovaikutusta pelien ja leikkien avulla, sekä tiedustella lasten mielipidettä. Teini-ikäisten lasten kanssa sosiaalityöntekijä voi keskustelussa suuremmin huoltoriidan tilanteesta ja lapsen omista mielipiteistä ja tahdosta.

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta asettaa korkean kynnyksen lapsen henkilökohtaiselle kuulemiselle tuomioistuimessa. Lasta kuullaan henkilökohtaisesti ainoastaan, mikäli painavista syistä se on ratkaisun antamisen kannalta oleellista ja lapsi on itse siihen suostunut. Yli 15-vuotiasta lasta voidaan kuulla todistajana, mikäli tuomioistuin harkitsee sen soveliaaksi ja oleelliseksi asian ratkaisemisen kannalta. Toisaalta lapsen mielipidettä ei selvitetä lainkaan, mikäli vanhemmat ovat tehneet yhtenäisen sopimuksen tai he ovat samaa mieltä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2008:69 vanhemmat olivat laatineet sopimuksen kahden teini-ikäisen lapsensa huollosta. Lapset olivat ilmaisseet tyytymättömyytensä sopimukseen, jonka mukaan heidän tuli tavata äitiään erittäin tarkan aikataulun mukaisesti. Korkein oikeus ei ottanut huomioon lasten mielipidettä, sillä sen selvittäminen ei ole tarpeen sellaisissa tilanteissa, joissa vanhemmat ovat yksimielisiä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta.

Vaikkakin käräjäoikeus on avioliittolain 32 §:n mukaan velvollinen tiedustelemaan avioerohakemusten yhteydessä eroavan pariskunnan yhteisten alaikäisten lasten huollon järjestämisestä, ei käräjäoikeus puutu asiaan sen enempää, mikäli vanhemmat ilmoittavat tehneensä tai aikovansa tehdä lasten huollosta yhteisen sopimuksen. Lapsen mielipiteen selvittäminen 8-vuotiaan lapsen kuolemaan johtaneessa tapauksessa vuonna 2012 oli ollut puutteellista, sillä lapsen omat kokemukset olivat välittyneet aina aikuisen kertoman mukaan, eikä lapsen. Mielestäni lapsen omien mielipiteiden ja kokemusten selvittämistä tulisi ainakin joissain tapauksissa harkita, vaikka vanhemmat olisivatkin yksimielisiä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. Mikäli lapsi on ilmaissut vastustavansa vanhempien sopimusta, olisi mielestäni lapsen tahdonilmaisulle

annettava jonkin verran painoarvoa ratkaisua tehdessä, varsinkin jos kyseessä on teini-ikäinen lapsi, joka on tarpeeksi kypsä tekemään itsenäisiä päätelmiä ja päätöksiä tulevaisuudestaan.

Suomen lainsäädäntöä laatiessa ja sovellettaessa on otettava huomioon myös ne kansainväliset lait ja sopimukset, joita Suomi on omassa lainsäädännössään luvannut noudattaa. Erityisesti lasten asemaa ajatellen tärkeimpinä sopimuksina voidaan pitää muun muassa Yhdistyneiden kansakuntien lasten oikeuksia koskevaa yleissopimusta, Haagin lapsikaappausopimusta sekä Bryssel II a – asetusta. Nämä kaikki sopimukset ja asetukset on sisällytetty Suomessa oleviin lakeihin, kuten lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettuun lakiin. Suomella on velvollisuus toimia ratifioimiensa sopimusten mukaan ja samalla kunnioittaa muissa maissa tehtyjen tuomioistuinten päätöksiä. On kuitenkin muistettava, että vaikka Suomea velvoittaa jokin kansainvälinen sopimus on Suomessa toimivan tuomioistuimen otettava huomioon ennen kaikkea lapsen etu. Lasta ei voida palauttaa Haagin sopimuksen nojalla asuinpaikkavaltioonsa, mikäli sen katsotaan olevan lapsen edun vastaista ja lapsi vastustaa palauttamista. Korkeimman oikeuden tapauksessa KKO:2006:32 lapsia ei määrätty palautettavaksi Ruotsiin, koska korkein oikeus katsoi, että lapset olivat varhaiseen ikäänsä nähden sopeutuneet hyvin ympäristöönsä ja heidän ihmissuhteensa ovat kunnossa. Palauttamisella näin pitkän ajan jälkeen katsottiin olevan haitallisia vaikutuksia lasten kehitykseen.

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain mukaan lapsen mielipiteet ja toivomukset on selvitettävä lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Vaikkakin lapsen kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen on suoritettava lain nojalla, ei sille voida antaa ratkaisun kannalta painoarvoa, mikäli lapsi ei pysty perustelemaan mielipiteitään tarkasti ja johdonmukaisesti. Tuomioistuimen käytännön mukaan lapselle ei anneta valtaa päättää häntä itseään koskevassa huoltoriidassa, sillä lasta ei saa asettaa sellaiseen tilanteeseen, missä hän joutuisi välikäteen vanhempien riitaisuuden takia. Oikeustapauksessa KKO:2004:118 hovioikeus oli antanut ratkaisun, jonka mukaan nelivuotias lapsi sai oikeuden päättää olla tapaamatta isäänsä, mikäli näin tahtoi. Tässä tapauksessa noin nuorelle lapselle annettu päätäntävalta ei ole lapsen edun mukainen, sillä tällainen tapaamiso-

keus ei pidä yllä tai kehittää lapsen ja vanhemman välisien suhteiden ylläpitoa. Oikeustapauksessa KKO:2001:110 lasten mielipiteille puolestaan annettiin arvoa, koska lapset olivat iältään ja kehitystasoltaan jo kypsiä tekemään itsenäisiä päätöksiä omasta tulevaisuudestaan.

Vaikkakin hakemusasioita, kuten lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevia asioita voidaan käsitellä kirjallisessa menettelyssä, ovat huoltoriidat luontees- taan johtuen parempi ratkaista suullisessa käsittelyssä. Huoltoriidoissa tuomarin on saatava asiasta riittävästi todenmukaista tietoa, jotta hänellä on parhaat mahdolliset lähtökohdat asian ratkaisun tekemiseen lapsen edun mukaisesti. Koska huoltoriidat ovat niin tunnepitoisia ja useimmiten käsittelyissä ajaudutaan helposti vanhempien väliseen vastakkainasetteluun, on mielestäni hyvä, että tuomioistuimissa kokeillaan uusia tapoja ratkaista lapsia koskevia riitaisuuksia sovinnollisin keinoin. Asiantuntija-avusteinen sovittelumenettely on kokonaislaa- tuisesti parempi vaihtoehto oikeudenkäynnille, jossa vanhempien vastak- kainasettelu on yleistä ja jopa vaikeuttaa vanhempien yhteistyötä heidän lap- seensa liittyvien asioiden hoitamisessa. Sovittelumenettelyn yksi tarkoitus onkin saada vanhemmat puheyhteyteen ja laatimaan lapsen edun mukainen sovinto, johon he molemmat voivat sitoutua.

Opinnäytetyötä varten laadin lomakekyselyn käräjäoikeuden tuomareille ja sosiaalitoimen lapsipsykologeille, jotka toimivat avustajina asiantuntija- avusteisessa sovittelumenettelyssä. Toimitin kyselylomakkeet neljälle käräjätuomarille ja neljälle sosiaalityöntekijälle. Kyselyyn vastasi seitsemän henkilöä kahdeksasta, eli vastausprosentti oli 87,5 prosenttia. Kaikki kyselyn kysymykset olivat laadultaan avoimia kysymyksiä, joka tarkoittaa, ettei valmiita vastausvaihtoehtoja annettu. Vastaajat saivat omin sanoin kertoa omat käsityksensä asioista. Vastausten yhdenmukaisuus ja yleisimmin esille nousseet aiheet antoivat selvät pääpiirteet siitä, miten käräjätuomarit ja sosiaalityöntekijät työkokemuksiensa perusteella asiasta ajattelevat ja pitävät tärkeänä.

Käräjätuomareiden vastaukset painottuivat pääsääntöisesti lainsäädäntöön ja siihen, miten heidän työkokemuksensa aikana on lapsen kuuleminen

tapahtunut. Vastajien omakohtaisen käsityksen mukaan lapsia kuullaan erittäin harvoin henkilökohtaisesti ja joidenkin kohdalla ei lasta ollut kuultu kertaakaan. Lähinnä lapsen kuuleminen henkilökohtaisesti tapahtuu ainoastaan, mikäli teini-ikäinen lapsi on itse ilmoittanut haluavansa tulla kuulluksi. Käräjätuomareille toimitetussa kyselyssä (Liite 2) käsiteltiin myös asiantuntija-avusteista sovittelumenettelyä eli folloa. Tuomareiden mukaan follo-sovitteluun soveltuvat parhaiten sellaiset tapaukset, joissa vanhemmat ovat kypsiä, neuvottelukykyisiä sekä halukkaita asettamaan lapsensa edut omien mielihalujensa edelle. Sovitteluun ei sovellu sellaiset tapaukset, joissa edellytetään hankkimaan vanhempien olosuhteista sellaista tietoa, joka on mahdollista hankkia vain olosuhdeselvityksen yhteydessä, kuten esimerkiksi vakavia mielenterveys- tai päihdeongelmia taikka väkivaltaisuutta. Käräjätuomarit kuvasivat follo-sovittelua keskustelevana ja neuvottelevana ratkaisunhakuna, jossa ratkaisun löytävät ja tekevät vanhemmat itse tuomarin ja asiantuntija-avustajan avustamana.

Sosiaalityöntekijöiden kysely (Liite 3) painottui sosiaalitoimen tekemään olosuhdeselvityksen ja asiantuntija-avustajan työtehtävien kuvaamiseen. Sosiaalityöntekijöiden omien mielipiteiden mukaan olosuhdeselvityksen tarkoitus on hankkia lisätietoa vanhempien tilanteesta, lapsen erityistarpeista, suhteista vanhempiin sekä siitä, miten vanhempien yhteistyö sujuu ja miten he pystyvät toimimaan vanhempina. Olosuhdeselvityksen prosessi tapahtuu pääpiirteittäin niin, että kirjallisen pyynnön saapuessa otetaan vanhempiin yhteyttä ja sovitaan tapaamiset toimistolla sekä molempien vanhempien luona käydään kotikäynneillä lasten ollessa paikalla. Myös mahdollinen lapsen kuuleminen toteutetaan kotikäyntien yhteydessä. Tapaamisten ja lapsen kuulemisen pohjalta kirjoitetaan lausunto, jonka lukemiseen vanhemmille on oikeus, ennen kuin sen toimitetaan käräjäoikeudelle.

Työ on mielestäni luotettava, koska työn lähdemateriaali pohjautuu keskeisesti lakeihin, lakien esitöihin, kuten oikeusministeriön mietintöihin sekä oikeuskirjallisuuteen. Lähdemateriaalin käyttö oli mielestäni melko laajaa, eikä työn aineisto perustunut pelkästään yhteen lähteeseen. Opinnäytetyössä on myös käytetty asioiden selventämisessä apuna oikeustapauksia, joissa tulee hyvin esille lapsen mielipiteen painoarvon huomioon ottaminen ratkaisua tehdessä. Lait ovat

vahvasti velvoittavia lähteitä, joten niiden luotettavuudelle on hyvät perusteet. Lisäksi opinnäytetyöhön oli sisällytetty laadullisen tutkimuksen menetelmiä suorittamalla kyselyt asiantuntija-asemissa oleville henkilöille. Omakohtaisia kokemuksia ja ajatuksia esille tuova kysely antoi mielestäni hyvää lisäaineistoa lainopilliselle kirjoituspöytä tutkimukselle, joka keskittyy pääsääntöisesti lakien referointiin ja lainopin tulkintaan.

Opinnäytetyön aihe oli alkanut kiinnostamaan minua jo opintojen aikana ja työharjoittelun aikana Pohjois-Karjalan käräjäoikeudessa sain tutustua aiheeseen myös käytännön kannalta. Työn laatiminen vaati kuitenkin paljon lakeihin sekä aiheeseen liittyvään kirjallisuuteen perehtymistä. Onnistuin mielestäni työssä käsittelemään niitä kokonaisuuksia ja aiheita, joita työn aiheen kannalta pidin tärkeänä käsitellä. Työn teksti on johdonmukaista ja asiallista. Työtä olisi mielestäni mahdollista jatkaa tarkastelemalla asiantuntija-avusteisen sovittelumenettelyn toimimista ja sujuvuutta maanlaajuisesti kaikissa käräjäoikeuksissa. Lapsen asioita koskevissa käsittelyissä on syytä ottaa huomioon se, että aihe on erittäin tunnepitoinen, eivätkä asianomaisten antamat todistelut aina ole järjenmukaisia vaan perustuvat yleensä toisen osapuolen mustamaalaamiseen ja syyttelyyn. Sovittelumenettelyn soveltaminen ja edistäminen kaikissa Suomen käräjäoikeuksissa olisi lapsen edun kannalta tarpeen.

Lähteet

- Aaltonen, A-K. 2009. Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimessa. Helsinki: Edita.
- Adoptiolaki 22/2012.
- Asetus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 556/1994.
- Asetus lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta 729/1996.
- Avoliittolaki 234/1929.
- Gottberg, E. 2010. Perhesuhteet ja lainsäädäntö. Jyväskylä: Bookwell Oy.
- Hallituksen esitys 309/1993 eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.
- Hirsijärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2009. Tutki ja kirjoita. Helsinki: Tammi.
- Hirsijärvi, S. & Hurme, H. 2000. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hirvelä, P. 1997. Lapsi rikosprosessissa. Erityisesti inestinin todistamisen ongelmat. Porvoo: SWOY.
- Husa, J., Mutanen, A. & Pohjolainen, T. 2008. Kirjoitetaan juridiikkaa. Ohjeita oikeustieteellisten kirjallisten töiden laatijoille. Helsinki: Talentum.
- KKO 2001:110.
- KKO 2004:118.
- KKO 2006:32.
- KKO 2008:69.
- KKO 2009:85.
- KKO 2012:95.
- Laki holhustoimesta 442/1999.
- Laki lapsen elatuksesta 704/1975.
- Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 361/1983.
- Laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta 619/1996.
- Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 689/1997.
- Laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa 394/2011.
- Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000.
- Lastensuojelulaki 417/2007.
- Litmila, M. 2002. Lapsen asema erossa. Helsinki: SWOY.
- Mahkonen, S. 2010. Lastensuojelu ja laki. Helsinki: Edita.
- Oikeudenkäymiskaari 4/1734.
- Oikeusministeriö. 2010. Oikeusministeriön mietintöjä ja lauselmia 61/2010. Asiantuntija-avustajan käyttö huoltoriitojen sovittelussa.
- Oikeusministeriö. 2012. Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 2/2012. väliraportti: Asiantuntija-avusteista huoltoriitojen sovittelua koskeva kokeilu käräjäoikeuksissa 1.1.2011 - 31.12.2012.
- Oikeusministeriö. 2013. Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 32/2013. 8-vuotiaan lapsen kuolemaan johtaneet tapahtumat.
- Passilaki 671/2006.
- Sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2008:20. Lapsiasiavaltuutetun vuosikirja 2008. Lapsella on oikeus osallistua.
- Suomen perustuslaki 731/1999.

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Yhdistyneiden kansakuntien lapsien oikeuksien yleissopimus 60/1991.
Yksityisoikeuden alaa koskeva yleissopimus kansainvälisestä
lapsikaappauksesta 57/1994.

Liite 1: Saatekirje

Tervehdys

Laadin parhaillaan opinnäytetyötäni Karelia-ammattikorkeakouluun. Aiheenani on "Lapsen kuuleminen tuomioistuimessa". Opinnäytetyössäni kirjoitan paljon muun muassa hakemus- ja riita-asioiden prosessista sekä siitä, kuinka lapsen kuuleminen tapahtuu riippuen siitä, minkälaisessa asemassa hän on käsiteltävän asian suhteen. Opinnäytetyössä on myös kerrottu kansallisesta ja kansainvälisestä lainsäädännöstä lasta koskevissa asioissa, sosiaalitoimen selvitystyöstä, Follostä, huoltopäätösten täytäntöönpanosta sekä lapsen omasta tahdosta ja määräämisoikeudesta.

Jotta opinnäytetyöstäni ei tulisi liian teoreettinen ja lakitekstiä referoiva, haluaisin saada siihen mukaan asiantuntevaa näkökulmaa huoltoriitoihin ja lapsen kuulemiseen liittyen. Olen tehnyt lyhyehkön kyselylomakkeen, jossa kysytään muun muassa Teidän omia ajatuksia ja mielipiteitä asiaan liittyen. Vastaukset ovat vapaamuotoisia ja tarkoituksena on, että kirjoitatte mitä kysymyksestä tulee ensimmäisenä mieleen. Vastausta voi tarvittaessa jatkaa kääntöpuolelle.

Opinnäytetyön missään vaiheessa ei Teidän nimenne tule esille, mikäli sitä ette itse halua.

Vastauslomakkeen voitte palauttaa minulle viimeistään viikolla 23. Mikäli tulee kysyttävää, niin minuun voi ottaa henkilökohtaisesti yhteyttä tai joko alla olevasta sähköpostista taikka puhelinnumerosta.

Kiitos kovasti vaivannäöstänne ja ajastanne.

Ystävällisin terveisin

Katariina Susi

oikeustradenomiopiskelija

email. -

puh. -

Liite 2: Kyselylomake käräjätuomareille

1. Taustatiedot:

ikä

sukupuoli

ammatti ja koulutus

Nykyisen ammatin kesto

2. Lasta koskevan oikeudenkäynnin erityispiirteitä:

Millaisia erityisasiota on mielestäsi otettava huomioon huoltoriidoissa?

Mitä eri lapsen kuulemisen tapoja käytetään P-K:n käräjäoikeudessa?

Millä perusteilla lasta kuullaan henkilökohtaisesti käräjäoikeudessa?

Vaikuttaako lapsen ikä kuulemisen järjestämiseen?

3. Sosiaalilautakunnan olosuhdeselvityksen tarkoitus:

Milloin selvityksen hankkiminen on tarpeen?

Millaisia asioita yleisimmin selvitetään?

Millä perusteilla määrää aika selvitykselle määrätään?

Milloin on tarpeellista kuulla selvittelijän käräjäoikeudessa?

Miten arvioit selvityksen luotettavuuden ja puolueettomuuden?

4. Lapsen huoltoa koskevan päätöksen ratkaisuperiaatteet:

Mitkä seikat vaikuttavat huoltoriidan ratkaisuun?

Onko lapsen omilla mielipiteillä painoarvoa?

Miten lapsen edun ja tahdon suhde arvioidaan?

5. Asiantuntija-avusteisen (Follo) sovittelun käyttö huoltoriidoissa:

Oletko mukana asiantuntija-avusteisessa sovittelumenettelyssä?

Kyllä En Jos vastasit "EN", voit jättää loput kysymykset tyhjiksi.

Miten sovittelu eroaa tuomioistuinsovittelusta?

Millaiset asiat soveltuvat Follo-sovitteluun?

Kuvaile Follo-sovittelun prosessia

Mitä pidät Follon hyötyinä ja haittoina?

Kuinka usein Follo-sovitteluja Sinulla on kuukaudessa?

Liite 3: Kyselylomake sosiaalityöntekijöille

1. Taustatiedot:

Ikä

Sukupuoli

Ammatti ja koulutus

Nykyisen ammatin kesto

2. Sosiaalilautakunnan olosuhdeselvityksen tarkoitus:

Milloin selvityksen hankkiminen on tarpeen?

Millaisia asioita yleisimmin selvitetään?

Miten olosuhdeselvitys käytännössä tapahtuu?

3. Asiantuntija-avusteisen (Follo) sovittelun käyttö huoltoriidoissa:

Oletko mukana asiantuntija-avusteisessa sovittelumenettelyssä?

Kyllä En Jos vastasit "EN", voit jättää loput kysymyksistä tyhjiksi.

Millainen rooli Sinulla on Follo -sovittelussa?

Kuvaile Follo-sovittelun prosessia

Mitä pidät Follon hyötyinä ja haittoina?

Kuinka usein Follo-sovitteluja Sinulla on kuukaudessa?